

U POVIJESNOFILOZOFIJSKOM OBZORU RECEPCIJE

PAVO BARIŠIĆ

(Institut za filozofiju, Zagreb)

UDK 1(091)

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 7. 10. 2003.

Razgledavajući pojedina izdanja povijesti filozofije ili enciklopedijske prikaze na stranim jezicima može se steći dojam kako hrvatska filozofija nije punopravno nastupila na svjetsku povijesnu pozornicu, a svakako potvrditi mnijenje o neprimjerenosti i nedovoljnoj predstavljenosti te u tom obzoru i o manjkavoj recepciji. Kada se odgonetavaju razlozi tomu, tada valja poći od dviju okolnosti koje izlaze na vidjelo kao ključne. Prvo je što se Hrvatska od devetnaestoga stoljeća, kada započinje oblikovanje nacionalnih filozofija, ne pojavljuje na međunarodnoj povijesnoj pozornici kao samostalan politički subjekt. U vrijeme kada je politička subjektivnost počela igrati ulogu za oblikovanje povijesnoga kriterija od devetnaestoga stoljeća, ono što nije bilo politički prepoznatljivo teško se moglo nametnuti u kulturnopovijesnom ili filozofskom aspektu.

Drugo je, zacijelo, što ne postoje, ili barem nisu prihvaćeni u dovoljnoj mjeri, referentni prikazi i radovi o hrvatskoj filozofiji u značajnijim svjetskim kritičkim izdanjima. Glavnina istraživanja u posljednja tri ili četiri desetljeća, otkada započinje sustavnije proučavanje filozofske baštine, objavljena je na hrvatskom jeziku te nije u odgovarajućem obliku i mjeri predložena na svjetskoj filozofskoj pozornici. A da paradoks bude još veći, čini se da i ona skromna nastojanja na polju predstavljanja hrvatske filozofije međunarodnoj javnosti što bi trebala pridonijeti promicanju recepcije početkom 21. stoljeća postupno zamiru. Tako je i jedina znanstvena institucija koja u opisu svoje djelatnosti ima skrb za povijest i suvremenost hrvatske filozofske baštine nakon dvanaestogodišnjeg izlaženja 2002. ukinula i posljednju međunarodnu publikaciju koja je tematski bila posvećena primarno toj zadaći – *Studia historiae philosophiae Croaticae*.¹

¹ Institut za filozofiju izdavao je od 1990. periodičnu publikaciju *Studiae historiae philosophiae Croaticae*, gdje su na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku tiskani prilozi i tematski blokovi

Za razliku od bjelodane činjenice o nedovoljnoj recepciji hrvatske filozofije u cjelini, međutim, znakovito je primijetiti sve izraženiju recepciju pojedinih znamenitih filozofa. Uvid u novija izdanja potvrđuje obilatije i sadržajnije uvrštavanje u kritičke nacрте povijesti filozofije. Najčešće se pri tom obrađuju u sklopu odgovarajućih kulturnih krugova kojima pripadaju, sredine, naobrazbe ili prema drugom odgovarajućem kriteriju. Ponegdje se bilježi hrvatsko podrijetlo, ali je posrijedi najčešće spomen regije ili grada u kojemu je autor rođen, a gdjegdje se izostavljaju i podatci o mjestu rođenja te se ističu sveučilišta i gradovi u kojima su djelovali. To uglavnom ovisi o metodološkom pristupu i orijentaciji pisaca i priređivača.

Usporedi li se početak istraživanja povijesti hrvatske filozofije, koji je inaugurirao Franjo Marković svojom studijom iz 1881, tada valja primijetiti kako je on u to doba bio posve u trendu filozofskih zbivanja i zacijelo je među prvima izradio skicu ili nacrt povijesti nacionalne filozofije jednoga malog naroda, pola stoljeća ranije primjerice nego je to učinjeno za švedsku filozofiju i druge sredine koje su započinjale istraživanja u puno boljim okolnostima. Izvršna studija Zlatka Posavca o tomu pokazuje da se u pogledu izgradnje povijesti hrvatske filozofije od Markovića do Krstića može govoriti o kontinuitetu svojevrsnog kulturnopovijesnog pristupa. Međutim, usporedba sa stanjem istraživanja i recepcije švedske i hrvatske filozofije danas pokazuje bjelodano zaostajanje na ovoj drugoj strani.

Ograničit ću se u ovom razlaganju na recepciju koja je prisutna u povijesnofilozofijskom pristupu. Pritom ću se nastojati ponajprije približiti odgovoru na pitanje kako se u prikazima povijesti filozofije u svijetu recipiraju hrvatski filozofi. Posežući za nekoliko referentnih izdanja s različitih strana i filozofskih sredina pokušat ću načiniti odgovarajuću usporedbu stanja s drugim zemljama. Iz tog horizonta otvaraju se refleksije o specifičnosti povijesti hrvatske filozofije. Usporedno mjestimice, gdje se to pokazuje pogodnim, slijede odgovarajuća razmatranja i komentari o tome jesu li i kakve su promjene uočljive u pristupu suvremenih izdanja.

1. Dosezi recepcije u prvotnom 'Ueberwegu'

Utjecajno standardno filozofsko djelo, a vjerojatno u novoj ediciji i najopsežnije koncipiran pregled svjetske povijesti filozofije, nadograđen je na izdanje profesora filozofije, tada u Königsbergu, Friedricha Ueberwega

(1826–1871) pod naslovom *Nacrt povijesti filozofije*.² Prvotno je autor objavio izdanje u tri knjige u Berlinu 1862–1866. Izdižući se iznad u to vrijeme konkurentnih prikaza povijesti filozofije Heinricha Rittera³ (1791–1869), Johanna Eduarda Erdmanna⁴ (1805–1892) kritičnošću i uravnoteženošću pristupa, brižljivim odabirom imena i citata te bibliografskim aparatom, djelo je brzo postiglo veliku popularnost, osobito u studijske svrhe; tako je prvi svezak već do 1871. doživio četiri pretiska. Odmah je uslijedio američki prijevod 4. izdanja na engleski jezik pod naslovom »A History of Philosophy from Thales to the Present Time«,⁵ tiskan 1872. godine. Ueberweg je vlastoručno nadzirao prijevod, a zanimljivo je napomenuti kako se u američko-engleskoj ediciji pojavljuju dodatci o engleskoj i američkoj filozofiji autora Noaha Portera, te appendix o talijanskoj filozofiji piše Vincenzo Botta. Očito je odatle došao poticaj da se u kasnijim izdanjima načini poseban svezak o pregledu povijesti nacionalnih filozofija.

Prve je tri naklade obradio Ueberweg, a četvrtu je također priredio te ju je nakon njegove prerane smrti dovršio Rudolf Reicke (1825–1905). Autor 5–9. naklade tog izdanja bio je Max Heinze (1835–1909). Nakon što se Heinze povukao s te dužnosti, nakladnik E. S. Mittler i sin povjerio je zadaću većem broju znanstvenika, proširivši ediciju na pet knjiga. Prvi je svezak o antici preuzeo Karl Praechter, drugi *Srednji vijek ili patrističko i skolastičko doba* obradili su Bernhard Geyer i Mathias Baumgartner, treći o novovjekovnoj filozofiji Max Frischeisen-Köhler i Willy Moog, četvrti o 19. stoljeću i suvremenosti Traugott Konstantin Oesterreich, koji je preuzeo i peti svezak o inozemnoj filozofiji. Tako su u razdoblju od 1909. do 1928. objavljene dopunjene, prerađene i proširene naklade 10–12. toga djela. Nakon rata bilo je nekoliko pretisaka te posljednje 12. naklade, u Tübingenu 1951–53, a zatim u Baselu 1955–60. Otada počinju pripreme za posve novo izdanje Ueberwegova *Nacrta*.

Petu knjigu *Inozemna filozofija od početka 19. stoljeća do sadašnjosti*, priredio je u okviru 12. izdanja 1928. profesor Sveučilišta u Tübingenu Traugott Konstantin Oesterreich uz sudjelovanje nekoliko inozemnih suradnika. Navedeni su autori iz Švedske, Danske, Norveške, Finske, Belgije, Nizozemske, Italije, Poljske, Grčke, Rusije, Mađarske i Amerike. Pojedina poglavlja,

² *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, utemeljio Friedrich Ueberweg, nepromijenjeni pretisak 11/12. izdanja, Benno Schwabe & Co. Verlag, Basel / Stuttgart, 1960.

³ Heinrich Ritter, *Geschichte der Philosophie*, 12 sv., Hamburg, 1829–1853.

⁴ Johann Eduard Erdmann, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, 2 sv., Berlin, 1865–67.

⁵ Prevoditelj je bio profesor sa Sveučilišta u Michiganu Geo. S. Morris, a izdanje je tiskano u Londonu, Hodder and Stoughton, 1872–74 (pretisak 1999).

premda nisu potpisana autorski, uglavnom odgovaraju suradnicima iz dotičnih zemalja. Tematski je filozofska građa obrađena prema kriteriju nacionalne filozofije.

Za razliku od prevladavajućeg principa 'nacionalne filozofije' pojedine su tematske cjeline obrađene u širim sklopovima kao što je filozofija u Aziji ili filozofije u Sjevernoj, Južnoj i Srednjoj Americi. Pod tim je vidom napisano i dosta šturo poglavlje od dvije stranice pod zajedničkim naslovom »Filozofija malih balkanskih zemalja«. ⁶ Znakovito je da nije naveden autor, niti se daje zaključiti ime iz popisa suradnika. Očito je odgovornost preuzeo sam priređivač.

U cijeloj knjizi, ne samo u sklopu te tematske cjeline nego ni drugdje, kao ni u drugim svescima ne spominje se izraz hrvatska filozofija. U nevedenom poglavlju, štoviše, ne navodi se nijedan hrvatski filozof. U cijeloj odrednici tematizira se samo srpska i rumunjska filozofija. Dok se među rumunjskim autorima navodi nekoliko imena, u okviru srpske filozofije »zaslužio je biti istaknutim« jedino Branislav Petronijević, o čijoj se filozofiji i djelima referira na cijeloj stranici. Tako na ovom primjeru donekle dolazi u sumnju prvotno istaknuto načelo edicije o cjelovitosti prikaza filozofskog mišljenja zasnovanoga na objektivnom i kritičkom istraživanju. Očito je da hrvatska i slovenska filozofska produkcija nisu podvodive pod balkansku, ali su zato izostale i iz obzora srednjoeuropskih ili sredozemnih diskursa. Kulturni prostor i filozofska baština između Mađarske i Italije, s jedne strane, te Balkana i njemačkog govornog područja, s druge strane, tada nisu bili uočljivi, jednako kao što nije bilo ni političkoga subjekta prema kojemu bi se mogli orijentirati.

Međutim, da je nešto promaknulo takvom – blago rečeno neuravnoteženom – promatranju europske filozofske pozornice, daje se potvrditi pozornijim iščitavanjem drugih svezaka i produbljenijim proučavanjem filozofske povijesti. Tako se pojavljuje u sklopu različitih cjelina određeni sadržaj iz korpusa hrvatske filozofije, što potvrđuje recepciju određenih mislitelja u sklopu drugih kulturnih i političkih sredina. Primjerice, u drugoj i trećoj knjizi *Nacarta*, u razdoblju skolastike, prijelaznoga razdoblja i novoga vijeka spominju se djela i obrađuju se filozofi koji spadaju, među ostalim, i u cjelinu hrvatske baštine.

Franjo Marković u svojem prikazu razvoja hrvatske filozofije s onkraj Velebita koristio je dio podataka upravo iz tada tek objavljenoga četvrtog izdanja Ueberwegova *Nacarta*. U podrubnim napomenama navodi kao bilj. 1:

⁶ *Die Philosophie des Auslandes vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*, hrsg. v. Traugott Konstantin Oesterreich, Berlin, ¹²1928, str. 361–363.

F. Petrić, III, 21, 25. Zatim donosi pod bilj. 10: III, 10, što kontekstom ukazuje na to da je riječ o Dragišiću. Međutim, to nije posve jasno potvrđeno. Jer o Dragišiću nema riječi ni u prerađenom i proširenom 12. izdanju iz 1924. Marković donosi i druge bilješke koje citiraju podatke iz navedenoga prikaza povijesti filozofije.

U sklopu razmatranja recepcije hrvatskih filozofa prikazat ću поблиže zastupljenost nekoliko najznačajnijih imena, što će poslužiti za usporedbu s kasnijim izdanjima. Prisposodobom se daje zaključiti stanje i razvoj istraživanja te oblikovanje recepcije hrvatskih mislitelja u svijetu. Na primjeru tri najznačajnija predstavnika filozofije pokazuje se pojavljivanje u sasvim različitim diskursima, što čak ponegdje odudara od uvriježenih očekivanja. Tako se Hermann Dalmatin spominje u sklopu chartreovskoga filozofskog kruga, ali i u obzoru prevoditeljske škole u Toledu, Petrić u kontekstu talijanske renesansne filozofije, a Bošković jednom povezano s engleskim prosvjetiteljskim misliteljima te drugi put u okružju francuske prosvjetiteljske filozofije.

Ilustrativno je, istodobno, ukazati na proturječnosti u recepciji djela Matije Vlačića Ilirika. Dok se, s jedne strane, o njemu objavljuju opsežne rasprave u kojima se smatra pretečom i utemeljiteljem hermeneutičkoga pokreta u recepciji klasika te orijentacije od Diltheya do Gadamera, u 'Ueberwegovu' pregledu povijesti europske misli, s druge strane, nije zadobio ne samo poseban osvrt nego gotovo nikakav. Tako bibliografski navodi u spomenutoj trećoj knjizi 12. izdanja na str. 624 o monografskom radu W. Praegera pod naslovom Flacius Illyrikus, objavljenom u Münchenu 1861. u dvije knjige, te raspravi E. Schmidta, »Des Flacius Erbsündestreit«, tiskanoj u *Zeitschrift für historische Theologie* 1849, svjedoče o nemaloj recepciji Vlačića u području filozofije religije od sredine 19. stoljeća. Isto potvrđuju i brojni drugi spisi, osobito u raspravama iz okvira protestantske filozofije.

Međutim, u tekstu je prikaza Vlačić spomenut samo usputno, na dva mjesta, u sklopu tumačenja spisa drugih autora, dok u prvim izdanjima 'Ueberwega' uopće nije registriran. Ponajprije je ime zabilježeno na str. 69 pri obrazlaganju povoda polemične rasprave kardinala Roberta Bellarina usmjerene protiv Vlačića – »De translatione imperii Romani a Graecis ad Francos«, Antwerpen 1589. *Nota bene*, Bellarminov opus i recepcija tematizirani su na gotovo dvije stranice. Drugi se put ime pojavljuje na str. 105 u povodu prikaza pozadine prijepora u naučavanju između dviju protestantskih struja. Pri tome se Vlačić svrstava u krug »gnesisio-luterana«, zajedno s Amsdorfom, Gallusom i drugima, nasuprot »filipistima«. Ističe se znakovitošću upravo Vlačićev sinergetički prijepor sa Strigelom i disputacija o slobodi volje. Izrijekom se upućuje na spis *Disputatio de originali peccato et libe-*

ro arbitrio inter M. Flacium et v. Strigelium publice Vinariae per integram hebdomadem etc. anno 1560 habita, ed. Simon Musaeus 1563, te se dalje naznačuje sekundarna literatura u kojoj je to poblizje razrađeno i recipirano. O navedenom primjeru manjkavosti u recepciji, kao i drugim sličnim proturječjima, vrijedilo bi zacijelo napisati posebnu raspravu.

2. Otkriće Hermanna Dalmatina

Prvi imenom značajniji hrvatski filozof Hermann Dalmatin nije naveden u Markovićevu prikazu hrvatske filozofije s onkraj Velebita i relativno je kasno postao predmet istraživanja hrvatskih povjesničara, premda se potvrđuje recepcija njegovih djela u njemačkih kao i francuskih autora 19. stoljeća. Utoliko mi se upravo na njegovu primjeru čini signifikantnim promatrati postupni razvoj recepcije i vrednovanje filozofskog mjesta i opusa, što se potvrđuje od jednoga do drugog izdanja.

U desetom izdanju druge knjige Ueberwegova *Nacra* o srednjovjekovnoj skolastičkoj filozofiji, koju je priredio Mathias Baumgartner 1914/15, spomenut je Hermann Dalmatin na dva mjesta. Tako je u § 20. u sklopu razmatranja o izvorima skolastike zapisano kako je djelovao u povezanosti sa školom u Chartresu: »Hermann Dalmatin i Robert von Retine prenijeli su u 12. stoljeću astronomske spise iz arapskoga u latinski, tako da je prvi preveo Ptolomejevu Planisferu, koju je poslao k Thierryu od Chartresa. Kod Thierryu i u školi Chartres susrećemo oko sredine 12. st. i prvo upoznavanje s fizikalnim spisima Aristotela.« Valja uočiti navedeno povezivanje prevođenja arapskih prirodoznanstvenih spisa na latinski i njihov očiti utjecaj na upoznavanje s Aristotelovim fizikalnim opusom, u čemu se potvrđuje upravo nemala Hermannova zasluga.

Na drugom mjestu, vezano za navođenje izvorne i sekundarne literature, ukazuje se također na Hermannovu prevoditeljsku djelatnost u sklopu navedene škole. Ističu se prije svega prijevodi spisa iz područja astronomije, ukazujući izrijeком na Hermannovu pionirsku ulogu u tom polju. Za recepciju je osobito važno naglasiti kako se Hermann obrađuje u navedenoj literaturi iz 19. stoljeća kao svojevrсни preteča i utemeljitelj od kojega započinje jedan oblik znanstvene prevoditeljske djelatnosti. U tom se kontekstu spominju dva spisa na francuskom (Ch. Jourdain 1843. i A. Clerval 1891) te jedan na njemačkom jeziku (Wüstenfeld 1877). Već u naslovima tekstova daje se uočiti kako su kod Hermanna posrijedi prvi prijevodi iz navedenog okružja, da »od« njega nešto novo započinje te da je upravo on time utjecao na chartreovski filozofski krug:

»I prvi prijevodi arapskih astronomskih pisanih djela posredovanjem dva prevoditelja Hermanna Dalmatina (Hermann des Dalmaten) i Roberta de Retine uvedeni su Thierryjevim naporima u školu Chartres. Usp. Ch. Jourdain, *Recherches critiques etc.*, Paris 1843, 100–104. Wüstenfeld, *Die Übersetzungen arab. Werke ins Lateinische seit Hermann de Dalmate seit dem 11. Jahr.* Abh. d. K. G. D. Wiss. Z. Göttingen 22, 1877. A. Clerval, *Hermann le Dalmate et les premières traductions latines de traités arabes d'astronomie au moyen-âge...* Paris 1891... Hermann je poslao Thierryju u Chartres prijevod Ptolomejeva djela *Planispherium*.«

Recepcija Hermannova djela znatno je uznapredovala u tom razdoblju što posvjedočuje jedanaesto izdanje iste knjige koju je deset godina nakon toga objavio Bernhard Geyer 1927. S jedne strane, rezultat je to procvata neoskolastike i povećanog interesa za skolastičku filozofiju. Međutim, s druge strane, očito je posrijedi i znatno primjerenije vrednovanje i prepoznavanje Hermannove filozofske uloge. Tako je Geyer potvrdio kako je do tada Hermann bio zanemarivan i gotovo nespoznat, a da je upravo Haskinsovim proučavanjima prepoznata njegova vrijednost: »Jedan do Haskinsovih istraživanja (*Studies* 43 ff.) gotovo nepoznat posredovatelj arapske znanosti ostao je Hermann von Carinthia (Kärnten; Dalmatin).«⁷ Očito je da autor ne razlučuje baš najpreciznije zamljopisne pojmove i imena, a i cijeli je tekst zasnovan na prenošenju podataka iz druge ruke, bez kritičkoga vrednovanja. Nedvojbeno je jedino prepoznavanje činjenice kako je posrijedi zanimljivo filozofsko otkriće. Haskins je poticajna istraživanja Hermannova djela objavio 1924. u Cambridgeu u navedenim »Studijama o povijesti srednjovjekovne znanosti«.

Slijedi znatno opširniji tekst o Hermannu od prethodnog izdanja, u kojem se on spominje na pet mjesta (str. 148, 228, 232, 234, 343), ali još uvijek nema pouzdanih životopisnih podataka, a zacijelo ni cjelovitih bibliografskih navoda. Bilježi se kako je bio učenik Thierryja iz Chartresa, »kojemu je posvetio prijevod Ptolomejeve Planisfere (dovršeno u Toulouseu 1. lipnja 1143), te kojega u predgovoru naziva drugim Platonom i 'Latini studii patrem'«. ⁸ Za vjerojatnu uzima se mogućnost kako je upravo od Thierryja bio potaknut da se u Španjolskoj upozna s arapskom literaturom. No, istraživanja su još uvijek nedovoljna da bi se moglo potvrditi kada je stigao u Španjolsku. Samo se nagađa kako bi to svakako moglo biti prije 1138. Preuzet je iz ranijega izdanja i podatak o suradnji s drugim prevoditeljem čije se ime, na ovom mjestu, ponešto ispravlja – *Robert von Ketene* (Ketenensis), dok se pretežno piše Robert de ili von Retine.

⁷ *Srednji vijek ili patrističko i skolastičko doba*, ur. Bernhard Geyer, ¹¹1927, str. 232.

⁸ N. n. mj.

Novi je i nadasve rječit podatak kako ih je 1141. (na Ebru) obojicu susreo Petrus Venerabilis, koji ih je navodno potaknuo na prijevod Kurana, dovršen već 1143. U § 16, posvećenom vrelima skolastike, autor to posvjedočuje izričitim navodom iz prologa jednoga djela Petrusa Venerabilisa, ukazujući na relacije prema različnim duhovnim središtima na Istoku i Zapadu: »Hermann Dalmatin i Robert iz Retine prevodili su u 12. stoljeću astronomske spise iz arapskoga u latinski, tako je prvi preveo Ptolomejev Planispherium, koji je poslao Thierryju iz Chartresa (P. Duhem, *Le système du monde* III 171–75). Obojica su preveli u povezanosti s Petrom iz Toleda i Arapinom Mahometom Kuran za Petrusa Venerabilisa, kako je ovaj zabilježio u prologu svojega djela *Contra sectam et haeresin Saracenorum* (PL 189, 650).«⁹

Na temelju proučavanja djela i očito rukopisne ostavštine bilježi se podrobnije Hermannov opus. Od prijevoda su navedeni Zaelis Fatidica, Alchorismus, Maius introductorium Abu Ma'shara, dvije polemičke rasprave protiv muhamedanizma, prijevod Kurana zajedno s Robertom Ketensensom te Ptolomejeva Planisfera.

Međutim, najveći je korak u pozitivnoj recepciji Hermannova djela učinjen u pogledu njegovih filozofskih stajališta. Ne samo da se otkriva 'zanimljivo djelo' nego se zaključuje kako je očitovao temeljitije poznavanje arapske literature od suvremenika te izvorno proučavanje Aristotelovih djela: »Njegovo je samostalno filozofsko djelo *De essentiis*, o kojemu je Haskins po prvi puta donio popis sadržaja i tekstualne izvratke. U tome interesantnom djelu (napisanom 1143) kreće se Hermann općenito tragom škole u Chartresu, ali pokazuje proširenije znanje arapske literature od svih svojih suvremenika. Citira Aristotelovo djelo *De anima*, koje očito izravno poznaje, ali pokazuje i poznavanje djela *De generatione et corruptione*, *Meteorologica*, vjerojatno i *Fizike*. Značajno je također poznavanje arapske hermetičke literature. Poznati su mu Aristotelov pojam gibanja (Haskins 59) te pojam Boga nepokretnog pokretača.«¹⁰ Tako izranja iz navedenoga opisa slika Hermanna koji bi za povijest filozofije imao biti puno značajniji od pukoga prevoditelja znanstvenih djela s arapskoga, kako je to sugerirao raniji izvod.

Općenito se na ovom primjeru daje zaključiti kako je broj bibliografskih jedinica o Hermannu povećan te da je recepcija njegova djela znatno sadržajnija, što svjedoči ne samo opsegovno širenje podataka nego zacijelo objektivniji i kritičniji sud o njegovu djelu. U novom izdanju Ueberwega do

⁹ Ibid., str. 148.

¹⁰ Ibid., 232.

sada nije obrađeno razdoblje 12. stoljeća, ali treba očekivati da će još više posvjedočiti značenje Hermannova djela nakon kritičkih izdanja Charlesa Burnetta i drugih istraživanja iz tog područja.

3. Petrićev recepcijski uzlet

Slična tendencija u recepciji između pojedinih naklada Ueberwegove edicije dala bi se jamačno ocrtati i na primjeru Frane Petrića. Ponajprije se tek šturo obrađuje, djelo mu se prikazuje nejasnim i mističnim. Sljedeća izdanja već donose produbljeniju i nedvojbeno pozitivniju prosudbu o njegovoj filozofskoj ulozi, a nakon nabujale recepcije pred konac 20. stoljeća treba očekivati upravo stavljanje uz bok filozofskih klasika, kako je to učinjeno u Routledgeovoj povijesti filozofije.

U trećoj knjizi Ueberwegove povijesti *Filozofija novoga vijeka do konca 18. stoljeća* u 11. izdanju, koje je 1913. priredio Max Frischeisen-Köhler, ime Frane Petrića uvršteno je na dva mjesta. Prvi je put spomenut u § 7. »Filozofija prirode i teozofija« u sklopu navođenja izdanja i prijevoda. Tu se pojavljuje u poglavlju o filozofiji prijelaznog razdoblja pod tematskom oznakom talijanske filozofije prirode.

Na sličan način kao što je i kod Hermanna prvotno bila naglašena predvoditeljska djelatnost, tako se i ovdje prvo nabrajaju Petrićevi prijevodi, a potom se tek navodi njegovo glavno djelo: »Franciscus Patritius preveo je komentar Philopona o Aristotelovoj metafizici te Hermesa Trismegista i Zoroasterovo proročanstvo. Svoju vlastitu doktrinu razvija u spisu: *Nova de universis philosophia, in qua Aristotelica methodo non per motum, sed per lucem et lumina ad primam causam ascenditur, deinde propria Patritii methodo tota in contemplationem venit divinitas, postremo methodo Platonica rerum universitas a conditore Deo deducitur*, Ferr. 1591, Ven. 1593, Lond. 1611.«¹¹ Bilježeci više izdanja Petrićeve *Nove sveopće filozofije* upućuje se nedvosmisleno na značajnu recepciju toga djela ne samo u Italiji nego i u Engleskoj, što potvrđuje londonsko izdanje iz 1611.

Nekoliko listova iza toga slijedi na str. 47 i 48 prava odrednica o Petrićevu životopisu i komentar njegova filozofskog djela. U natuknici od 18 re-daka donose se osnovni podatci, koji nisu uvijek najprecizniji. Tako se umjesto Cresa spominje »Clissa« u Dalmaciji: »Franciscus Patritius, iz Clissa u Dalmaciji rođ. 1529, 1576–93. učitelj platoničke filozofije u Ferrari, umro u Rimu 1597.«¹²

¹¹ Ueberweg, *Grundriss* sv. 3, 11. izdanje 1913, str. 40–41.

¹² *Ibid.*, str. 47–48.

Prave poteškoće i nedoumice autora odrednice očituju se u osebnom stajalištu i komentaru o Petrićevoj filozofiji. Autor naime pokazuje nerazumijevanje prema novoplatoničkom pristupu i označuje Petrićev sustav nejasnim s tendencijom prema misticizmu: »Spojio je novoplatonizam s telezijanskim nazorima, ali je sam postavio nejasan sustav koji prelazi u mistično, čija je glavna misao o oživljenosti i prožetosti dušom univerzuma. U svojim *Discussiones periteticæ*... Venecija 1871–81, Basil. 1581. objašnjava i opovrgava ujedno aristotelovski nauk. Mnoge kao aristotelovski tradirane spise smatra neautentičnim. Gajio je želju da papa (Grgur XIV, kojemu je uputio formalnu molbu) svojim autoritetom potisne aristotelizam i pomogne modificirani platonizam, nauk o emanaciji svjetla koji je on izgradio.«¹³

Za praćenje razvoja recepcije vrijedno je uočiti kako se ona već u sljedećem, 12. izdanju znatno produbljuje. Tekst o Petriću u razmaku od 11 godina gotovo se utrostručuje, a on se spominje na četiri mjesta. U natuknici od 59 petitom pisanih redaka, koju je napisao isti autor Max Frischeisen-Köhler, temeljito preradujući i prepravljajući ranije izdanje na temelju novih istraživanja, na str. 43–45 znatno se opširnije izlažu njegove teze i potanje razmatra filozofski domašaj. Životopisni podatci uglavnom se ponavljaju, uz uvriježeni pogrešan navod imena Clissa umjesto Cres. Ali je zato komentar filozofskoga sustava znatno sadržajniji i utemeljeniji, s težištem na metafizici svjetla:

»O Teleziju ovisna, ali pod još većim utjecajem novoplatonizma jest metafizika svjetla *Franciscusa Patritiusa*, r. u Clissi u Dalmaciji 1529, studirao od 1546. u Veneciji i Padovi, gdje je već počeo pisati prvu knjigu svojih *Discussiones Peripateticæ*, 1576–93. učitelj platonske filozofije u Ferrari, potom pozvan u Rim gdje je 1597. umro.«¹⁴

U opsežnom komentaru o Petrićevim filozofskim postavkama otpadaju ranije kvalifikacije nejasnosti i naginjanja prema misticizmu. Kratko se napominje da je u Ferrari dovršio *Discussiones* te se vrlo podrobno obrazlaže sadržaj i značenje glavnoga djela *Nova philosophia*, razdijeljena u četiri dijela: Panugia, Panarchia, Pampsychia i Pancosmia. Na koncu se ponavlja posveta djela papi Grguru XIV., ali ne s istim obrazloženjem da papa navodno podupre njegov modificirani platonizam. Ističe se Petrićevo stajalište kako je ta nova filozofija primjerena za pomirenje znanosti s kršćanskom vjerom. U tu je svrhu obraćanje papi, a također i izričita preporuka isusovcima. Zaključno je navedeno Petrićevo ufanje kako će tom novom filozofijom ponovno pridobiti za crkvu krivovjernike, posebice njemačke protestante.

¹³ N. n. mj.

¹⁴ Ueberweg, *Grundriss* sv. 3, 12. izdanje (1928), str. 43–44.

Kako je uznapredovala recepcija Petrićeva djela u tom sklopu, potvrđuje se navođenjem izdanja njegovih djela što zauzima prostora na stranici 38 koliko je ranije gotovo bio cijeli tekst o njemu. Pobrojana su sva Petrićeva tiskana djela kronološkim redom, kao i latinski prijevodi. Za recepciju je poglavito važno navođenje podatka kako su na njemačkom tiskani izvadci iz Petrićevih spisa u ediciji Rixnera i Siebera, *Leben und Lehrmeinungen berühmter Physiker*, objavljenoj u Sulzbachu 1820. Ali je još uvijek bjelodano da recepcija Petrića nije dovoljno istražena, što dokazuje poimence razmatranje misli Giordana Bruna u rečenici: »Njegov (Brunov) odnos spram suvremenih filozofa, kao primjerice Patrizzija, manje je jasan.«¹⁵ Tako se utjecaj Petrićeve kritike Aristotela potvrđuje i u francuskoj filozofiji 17. stoljeća kod Marina Merssennea.¹⁶

4. U svjetlu prosvjetiteljstva

O zamašnoj recepciji Boškovićeve filozofije, ne samo u kontinentalnom nego i u otočnom engleskom duhovnom miljeu, svjedoče navodi u istoj trećoj knjizi Ueberwegova *Nacra*. Ponajprije se ističe utjecaj njegove filozofije prirode na suvremenike u Engleskoj. Tako se na jednom mjestu upućuje na Boškovića, kada se obrazlaže razvoj prirodne filozofije među nastavljajcima Johna Lockea. Poimence se potvrđuje recepcija Boškovićevih ideja u teoriji pronalazača kisika Josepha Priestleya (1733–1804): »Budući da sada materiju (u nastavku na prirodnu filozofiju Boškovića) valja predočiti kao sustav privlačnih i odbojnih sila, nije nužno da se pretpostavi principijelna razlika između fizičkih pojava.«¹⁷

Dok se na navedenom mjestu samo usputno ilustrira preuzimanje Boškovićevih ideja, u zasebnoj tematskoj odrednici njemu se posvećuje 32 retka. Tu je Bošković zapravo, što danas izgleda neobično, a i talijanski se povjesničari filozofije i znanosti tome protive, obrađen kao francuski prosvjetiteljski filozof. U okviru § 28. »Naturalistički pravci francuske prosvjetiteljske filozofije« Bošković je obrađen pod širim sklopom 2. poglavlja »Francusko prosvjetiteljstvo«. Zajedno s Lesageom uvrštava se u utjecajne mislitelje koji su, nastavljajući francusku prirodnu znanost, djelovali na novom zasnivanju prirodne filozofije:

»Roger Joseph Boscovich (1711–1787), profesor u Rimu, Paviji, Parizu i Milanu, razvio je u svojoj *Philosophiae naturalis Theoria, redacta ad unicum legem*

¹⁵ Ibid., str. 50.

¹⁶ Ibid., (1928) str. 181.

¹⁷ U 11. izd. str. 217; isto u 12. izd. str. 376.

virium de natura existentium, Beč 1759, Venecija 1763, teoriju tvari koja na osebujan način Newtonovu teoriju sile teže povezuje s Leibnizovom hipotezom o jednostavnim elementima u jednu dinamičku atomistiku. Teorija bi trebala dati jedinstveno shvaćanje svih pojava u prikazu što je utemeljen na filozofiji.«¹⁸

Za razliku od Georgesa Louisa Lesagea (1724–1803), za kojega je navedeno mjesto gdje je rođen i umro, kao i za mnoge druge mislitelje, za Boškovića nije uopće spomenuto mjesto rođenja i smrti. Samo je obilježen po mjestima predavačke djelatnosti: Rimu, Paviji, Parizu i Milanu.

Prikaz Boškovićeve prirodne filozofije sadržajno donosi najvažnije elemente njegove jedinstvene teorije svedene na zakon sila. Ali je recepcija sužena na jedno njegovo djelo. Ne spominju se Boškovićeve ostala djela ni znanstvene djelatnosti i otkrića, niti se ukazuje na značajan utjecaj njegovih teza na druge autore. Tako je ostalo i u nepromijenjenom tekstu dvanaestog izdanja, što ne govori o tome da recepcija Boškovićeve djela nije napredovala, nego je prije riječ o pomanjkanju vremena, a zacijelo i duhovne snage priređivača Willyja Mooga da dopuni rad svojih prethodnika. Utoliko se s većim nadanjem može očekivati uvažavanje snažne recepcije Boškovića u 20. stoljeću, a naravno i ranije, u novom valoriziranju filozofije 18. stoljeća.

5. Metodološke poteškoće novoga 'Ueberwega'

Da bi se rasvijetlile poteškoće u recepciji hrvatske filozofije u Ueberwegovoj ediciji, svakako je zanimljivo spomenuti tvrdnju što ju je napisao Vladimir Filipović u predgovoru prvom izdanju *Priloga za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1975. godine. U vrijeme kada se tek pripremala nova edicija, te nije bio tiskan nijedan svezak, a programatski se početak priprema vezuje uz članak Paula Wilperta o »novom oblikovanju 'Ueberwega'« iz 1961,¹⁹ Filipović je potvrdio izrijeckom kako postoji zanimanje za uvrštavanje korpusa hrvatske baštine: »Nedavno je zatraženo od nas da za veliki Ueberwegov kompendij povijesti evropske filozofske misli dademo svoj prikaz. Takav još za to izdanje nije priređen, pa nas opet zasada neće biti u tome svjetskom djelu.«²⁰ Rječita je koincidencija da Filipović to piše neposredno u vrijeme kada su sklapani ugovori pojedinih urednika s nakladnikom. Tako je urednik razdoblja 17. stoljeća Jean-Pierre Schobinger naveo kako je potpisao ugovor s baselskom kućom Schwabe & Co. 1974. godine.

¹⁸ Ibid., 264; 437.

¹⁹ Paul Wilpert, Editionsbericht. Die Neugestaltung des 'Ueberweg', in: *Archiv für Geschichte der Philosophie* 43 (Berlin, 1961), str. 85–89.

²⁰ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (Zagreb 1975), str. 8.

Međutim, koliko god navedena izjava, s jedne strane, potvrđuje interes za uključivanje sadržaja hrvatske filozofske građe, toliko ona ostavlja nejasnim, s druge strane, zašto se to nije ostvarilo. Ponajprije, nije posve jasno tko je i za koje razdoblje tražio od Filipovića da napiše prikaz. Je li posrijedi sam nakladnik ili, što je vjerojatnije, urednik pojedinog razdoblja ili tematske cjeline? Nadalje se postavlja pitanje u kojem je obliku traženo pisanje prikaza, za pojedinog filozofa, razdoblje ili cjelovitije uključivanje korpusa hrvatske ili filozofije naroda jugoistočne Europe. Na koncu, ostaje nerasvijetljeno koji su razlozi da takav prikaz nije priređen. Je li razlog u samom pozvanom autoru ili na relaciji prema urednicima?

Najzagonetnijim čini mi se u tom sklopu rezignirani Filipovićeov zaključak da »nas opet zasada neće biti u tome svjetskom djelu«. Upravo tada on je pokrenuo snažnija istraživanja, tematski časopis i niz monografskih izdanja i edicija izvornih djela hrvatskih filozofa, što je moglo poslužiti za izradu prikaza. A od datuma te izjave do prvoga objavljenog sveska u ediciji 17. stoljeća 1986, u kojemu je nekoliko imena s hrvatske filozofske pozornice svakako zaslužilo biti uvršteno u to svjetsko djelo, prošlo je 11 godina; posljednja je pak knjiga za 17. stoljeće objavljena tek 2001. godine. Dakle, bilo je sasvim dovoljno vremena da se »priredi« takav prikaz, pogotovu kada se uzme u obzir kako je i kada, primjerice, urednik Schobinger tražio suradnike za španjolsku i portugalsku filozofiju na Iberijskom poluotoku.²¹ Mnoga razdoblja u kojima ima značajnijih prinosa hrvatskih filozofa još uvijek nisu tiskana pa ni sada poslovi nisu završeni.

Valja ostaviti mogućnost i za druge razloge koje je Filipović tada mogao imati pred očima. Jedan od takvih svakako je i neobična dispozicija kombiniranog regionalnog i nacionalnog principa podjele građe. U navedenom razdoblju 17. stoljeća između Iberijskoga poluotoka, Italije te Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Nacije i Istočne Europe malo je mjesta ostalo za »našu filozofiju«. Postavlja se pitanje, nadalje, i što je s drugim razdobljima. Zadržava li se isti »regionalni«²² princip u »zemljopisnom, jezičnom i političkom smislu« također u razdoblju renesanse te u 18, 19. i 20. stoljeću?

Ostavimo li, međutim, na stranu nagađanja, preostaje nam analizirati ono što se odnosi na recepciju hrvatskih filozofa. Prema sadržajnom ustroju pojedinih tematskih cjelina u okviru nove 'Ueberwegove' edicije prvi se put

²¹ V. Jean-Pierre Schobinger, Predgovor, *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*. Sv. 1/1–2. *Allgemeine Themen, Iberische Halbinsel, Italien*, u: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, uredio Friedrich Ueberweg, potpuno iznova prerađeno izdanje, Schwabe & Co AG Verlag, Basel, 1998, str. LX.

²² V. autorov članak u zborniku *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije*, Zagreb, 2000.

uvodi zasebna podtema pod oznakom »Wirkungsgeschichte«,²³ u kojoj se donosi pogled na 'postumnu recepciju djela'. U gore navedenom predgovoru Schobinger upozorava na načelne poteškoće vezane uz obradu i prikaz takve građe i podataka. Ponajprije je ograničenje u povijesnom prikazu što se mora osloniti na bjelodane potvrde i ne može ulaziti u 'dubinske' ili 'podzemne' utjecaje. S jedne strane, teško je postići poznavanje cjeline tih utjecaja, a s druge strane, poteškoće čini i obilje građe u pojedinim dijelovima. Ali je važno naglasiti kako, uz određene manjkavosti, recepcija sve više postaje predmet istraživanja i ulazi u sadržaj povijesti filozofije.

U okviru dosad objavljenih svezaka nekoliko je uvrštenih imena hrvatskih filozofa, no znatan je broj onih koji su zaslužili tu naći mjesto – izostavljen. Susreće se Petrić u nekoliko sklopova sve snažnije recepcije njegove filozofske misli, premda prava obrada pripada knjizi o 16. stoljeću. Prema prihvaćenom kriteriju uvrštavanja autora rođenih od 70. godine prethodnog stoljeća slično bi trebalo vrijediti za Markantuna de Dominisa. Ali i on je u različitim okruženjima našao mjesto u ovoj knjizi. Naveden je također Juraj Dubrovčanin u sklopu razvoja aristotelizma u 17. stoljeću. Bošković se nekoliko puta spominje, premda obrada njegove filozofske uloge slijedi u 18. stoljeću. Na koncu se valja osvrnuti na prijeporno pitanje što je s drugim imenima hrvatske filozofije 17. stoljeća koja su ostala prešućena.

6. Na putu prema filozofskom klasiku

Za recepciju Petrićeve misli, koja je u bjelodanom usponu prema osebujnom mjestu filozofske klasike, ilustrativno je primijetiti kako poznati istraživač njegova djela Cesare Vasoli započinje uvodni prikaz filozofije 17. stoljeća u Italiji pozivanjem na sudbinu *Nove sveopće filozofije*. Prve rečenice Vasolijeva izlaganja opisuju stavljanje na indeks zabranjenih knjiga upravo toga Petrićeva djela, zacijelo prepoznatljive odrednice filozofije toga doba te nesretnu osudu Giordana Bruna, kao dva znakovita događaja što su obilježila filozofsku pozornicu na prijelomu stoljeća. U citiranim prijevodima koristim se talijaniziranim oznakom imena Francesco Patrizi, kako je posvuda primijenjeno u novom izdanju, što je znakovita promjena u odnosu na latinski oblik Franciscus Patritius u ranijem 'Ueberwegu'. Ta je tendencija primijenjena i na ostale filozofe hrvatskoga podrijetla, bez obzira na to kojim su se imenima služili za života.

»Na koncu 16. stoljeća stoji osuda i indeksiranje (1594) knjige 'Nova de universis philosophia' (Ferrara 1591) Francesca Patrizija (1529–1597); novo

²³ Ueberweg, o.c., str. LII.

stoljeće počinje smrću na lomači Giordana Bruna (1548–1600), nakon procesa čiji su krajnji motivi i okolnosti još uvijek nejasni. Oba ta događaja simptomatični su za sustav nadzora i tlačenja što se širio na područje filozofskih mnijenja te koji je bio u stanju sudskim mjerama provesti posttridentinsku ortodoksiju kao i teološka i filozofska učenja karakteristična za institucionalizirano znanje.«²⁴

Na raznim mjestima u okviru prikaza filozofije 17. stoljeća jednako i drugi autori potvrđuju iznimnu zaslugu i recepciju Petrićevih filozofskih postavaka. Tako, primjerice, Pavel Floss u sklopu doksografskog razlaganja ontoteologije i filozofije religije Tommasa Campanelle izrijeком ukazuje na utjecaj Petrićevih neoplatonističkih pogleda na Campanellinu koncepciju ontologije izloženu u djelu *Universalis philosophia*. U nizu renesansnih mislitelja, koji su obilježili Campanellin sustav slojeva svijeta posebice se ocrtava recepcija Petrićeve neoplatonističke metafizike, što je sam Campanella izričito posvjedočio u navedenoj knjizi: »Od platoničara renesanse spominje se Francesco Patrizi (1529–1597), koji je dalje razvio tradiciju firentinskih platoničara.«²⁵

Nadalje se za oblikovanje Campanelline metafizičke koncepcije svijeta osobito naglašuje recepcija Petrićeve filozofije prostora: »Kao kod mnogih drugih filozofa renesanse, npr. kod Bernardina Telezija, Francesca Patrizija unatoč njegovu senzualizmu te posebice kod Giordana Bruna, prostor nije više jedan locus i time samo akcidencija supstancije, nego on postaje kao spatium prva supstancija materijalnoga bića. Prostor, koji je već Patrizi smatrao izvorom i podrijetlom svih stvari, za Campanellu je temelj jednoga novog shvaćanja prirode, u kojemu sve konkretne stvari i bića postaju dijelovima cjeline (universum), jednako kao što su organi dijelovi jedinstvenoga tijela.«²⁶

Posebice je značajna recepcija Petrića u sklopu prikaza školske filozofije, što ga je obradio Ugo Baldini. Ocrtava se kako je za razvoj filozofije na sveučilištima i nastavi u to doba važnu ulogu igrao platonizam koji je upravo Petrić uveo u sustavno poučavanje. Obrazlažući kako se platonizam razvijao u sklopu različitih škola Baldini podatak iz ranijega izdanja o sedamnaestogodišnjem predavačkom razdoblju (1576–1593) smanjuje na trinaest godina: »U Ferrari je otprilike od 1578. do 1591. platonistička predavanja držao Francesco Patrizi (1529–1597).«

²⁴ Cesare Vasoli, Uvod u prvo poglavlje, *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*. Sv. 1/2, Ueberweg, o.c. str. 527.

²⁵ Ueberweg, o.c., str. 584.

²⁶ Ibid., str. 585.

Obrazloženje poglavito ističe Petrićevo nastojanje da se aristotelovski temelj filozofijske nastave zamijeni platonističkim, za što je uspio pridobiti mnoge filozofe svojega doba: »Patrizi je 1592. pozvan u Rim gdje je papa Klement VIII., koji ga je cijenio, za njega uveo uz postojeće i treću katedru za platonističku filozofiju. Patrizi je htio promijeniti programatski okvir *cursum artium*, pokušavajući uvjeriti Papu da na sveučilištima pod papinskim nadzorom te u redovničkim školama aristotelovski program zamijeni platonističkim koji bi bio ispunjen izborom tekstova. Tu se jasno pokazala nemogućnost izravnoga izazova aristotelovskoga modela: premda su drugi učenjaci poduprijeli projekt, oklijevao je Klement VIII. s njegovim ostvarenjem. Nakon Patrizijeve smrti (1597) i gotovo istodobne Mazzonijeve (1598), koji ga je trebao zastupati, pripala je katedra Paolu Beniju (ca. 1552–1625), ali ju je on održao samo kratko vrijeme (1598–1600); potom je ukinuta...«²⁷ Tako je s Petrićevom smrću od konca 16. stoljeća ponovno zapravo platonizam uzmaknuo pred aristotelovskom matricom.

Opetovano se Petrić pojavljuje u filozofskoj recepciji 17. stoljeća, primjericice pri usporedbi projekta zamjene aristotelovskoga modela pred Sokratovskom filozofijom kod Claudija Berigardosa (1690–1663).²⁸ Također je vrijedna spomena recepcija Petrićeve filozofije u misaonoj orijentaciji 17. stoljeća što je nastojala obnoviti atomizam. Ističe se među njima Etienne de Calve koji se u spisu »Paradoxes« (Pariz 1635) izriječkom poziva na Petrića u polemici protiv Aristotela,²⁹ jednako kao što i u djelu »Nouvelle lumiere philosophique« (Pariz, 1641) citira Petrića i Gassendija.³⁰

Zanimljivo je primijetiti u recepciji Petrića da su se njegovi stavovi u 17. stoljeću koristili u apologetskim polemikama između zagovaratelja i oponenta kartezijanskim filozofskim postavkama.³¹ Francesco D'Andrea (1625–1698) u jednom je polemičkom spisu izložio prikaz atomizma, oslanjajući se na Petrićevu i Gassendijevu kritiku aristotelizma.

Da je Petrić u doba 17. i 18. stoljeća tumačen kao svojevrsni klasik novovjekovne filozofije, potvrđuje talijanski enciklopedist Giacinto Gimma (1668–1735) u svojem najvažnijem opsežnom djelu »Idea della Storia dell'Italia letterata«, objavljenom u dvije knjige u Napulju 1723. Naglašavajući zaslugu talijanske kulture, ponekad i ekstremno izvodeći je iz korijena

²⁷ Ibid., 654 i sl.

²⁸ Ibid., 655.

²⁹ Ibid., 879.

³⁰ Ibid., 881.

³¹ Ibid., 994.

hermetičko-pitagorejske tradicije,³² upravo se Petrić svrstava u znamenitu trijadu zaslužnu za utemeljenje novovjekovne znanosti – Telezije, Petrić i Galilej.

7. Uloga Jurja Dubrovčanina u obnovi aristotelizma

Nasuprot Petrićevu programu obnove platonizma u sklopu § 4 o filozofiji na sveučilištima obrađuje se u okviru aristotelovski inspirirane akademske filozofije, između ostalih, i jedan dubrovački filozof. Riječ je o padovanskom profesoru filozofije Jurju Dubrovčaninu, pisanom isto kao i Petrić talijanskim oblikom imena – Giorgi Raguseo. Premda njegovo djelo vremenski spada u cijelosti u 17. stoljeće, zastupljen je u ovom sklopu vrlo šturo, uglavnom kao ilustracija za tendencije u razvoju aristotelizma na sveučilištima. U izvorima je citirano pod brojem 2 djelo »Peripateticae disputationes«, objavljeno u Veneciji 1611.

Dubrovčaninu nije izravno posvećena životopisna odrednica niti se djelo prikazuje i komentira, nego se na njegovu primjeru ukazuje na 'poznatog autora, koji je zaslužan za razvoj 'svjetovnoga aristotelizma' u 17. stoljeću. Obrazlažući poteškoće rekonstrukcije aristotelizma u tom razdoblju autor poglavlja Baldini naglašuje kao dominantni oblik pisanja akademskih filozofa oglede i tematske monografije te ponavlja uvriježenu tezu kako ti filozofi nisu pridonijeli znanstvenoj obnovi: »Neki poznati autori s početka stoljeća kao Cesare Cremonini, Giorgio Raguseo (ca. 1579–1622), profesor u Padovi od 1601. do svoje smrti, Giulio Cesare Lagalla (1571–1624) (...), Fortunio Liceti (1577–1657) (...), Scipione Chiaramonti (1565–1652) (...), nisu sudjelovali u znanstvenim i filozofskim inovacijama ili su protiv njih branili aristotelovske teze s malim modifikacijama.«³³ Dakle, nedvojbeno je riječ o aristotelovskoj oporbi znanstvenom napretku.

Međutim, ipak je vidljivo da Dubrovčanin čini odmak od tradicionalnoga aristotelizma, što bi trebalo očito utjecati na novo vrednovanje relacije spram Galileja: »Budući da su Cremonini i Raguseo u Padovi bili Galilejeve kolege, dok su Lagalla, Chiaramonti i Liceti često stajali s njime u polemičnom odnosu, njihove su ideje uspoređivane s Galilejevim i često osuđivane kao nazadne i tradicionalističke. Ali u općem historijskom pogledu te ideje ne treba navoditi u odnosu spram terminus ad quem nego prema terminus a quo, tj. ne u odnosu na Galileja, nego u odnosu na tradicionalni akademski aristotelizam. Iz tog kuta gledanja nema sumnje da je svaki od njih (prije

³² Ibid., 917 i sl.

³³ Ibid., 655.

svega Liceti) bio sposoban za prilagodbu.«³⁴ No, ta je autorova izjava ostala samo na razini puke tvrdnje koju u ovom kontekstu nije pobliže razradio niti je posegnuo za komentarom Dubrovčaninova djela.

8. Dominisov prinos novovjekovnoj znanosti

Na koji način i hoće li Marko Antun de Dominis (1566–1624) biti obrađen u 16. stoljeću, kamo bi prema strogom kriteriju 'Ueberwega' pripadao, s obzirom na godinu rođenja, tek predstoji vidjeti. Međutim, za recepciju valja svakako zabilježiti kako se pojavljuje u nekoliko sklopova tijekom prikaza povijesti europske filozofije 17. stoljeća. Najviše se obrađuje u § 5. »Filozofija i znanosti u isusovačkom redu«.

Uz napomenu da su citirani Dominisovi spisi objavljeni tek nakon njegovog napuštanja isusovačkoga reda 1596, autor poglavlja Ugo Baldini pod primarnu literaturu i citirana djela kao vrela za povijest filozofije isusovačkoga reda donosi dvije njegove rasprave. Pod rednim brojem 168, uz cjelovite bibliografske podatke o izdavaču i formatu, uvršten je spis objavljen u Veneciji 1611. »De Radiis Visus et Lucis in vitris perspectivis et iride tractatus«. Također je pod brojem 169 citiran spis »Euripus seu de fluxu refluxu maris«, objavljen u Rimu 1624.³⁵ Uz De Dominisovo ime navedeno je kao mjesto rođenja Rab (Arbe) i uz godinu smrti Rim.

U prikazu isusovačkoga prinosa pojedinim otkrićima novovjekovnih znanosti autor još na jednom mjestu izrijeком ukazuje na značenje Dominisove optičke rasprave te upućuje na misaone odrednice: »U optici je nastao, prema prikazu Juana Bautista Villalpana (ca. 1555–1608), u njegovu komentaru Ezekijela (...) vjerojatno pod utjecajem Claviusa i Grienberga, značajan spis 'De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride tractatus' Marca Antonia De Dominisa (1566–1624), objavljen 1611, ali je potjecao iz njegovih istraživanja u venecijanskim kolegijima prije istupa iz reda 1596. godine.«³⁶

Za ocrt Dominisove recepcije važno je, zacijelo, napomenuti kako se njegova djelatnost pojavljuje u nekoliko znanstvenih područja. Uz navedene prinose u optici valja također istaknuti ulogu matematičara i profesora koji je očito utjecao na značajne autore: »Biancini je između 1592. i 1598. studirao na kolegijima Venecije, tako kod eksperimentalnoga znanstvenika Leonarda Garziona (1540–1592) i matematičara Marca Antonija De Dominisa

³⁴ N. n. mj.

³⁵ Ibid., 676.

³⁶ Ibid., 721.

(1566–1624), dva autora u čijem se djelu srednjovjekovna tradicija *mathesis mixta* već razvila u matematičku fiziku.«³⁷ Za potkrepu tih tvrdnja Baldini, između ostalih, navodi i nekoliko istraživanja objavljenih o Dominisu na hrvatskom i srpskom jeziku Ernesta Stipanića (1974), Dušana Nedeljkovića (1975) i zbornik radova Žarka Dadića (1976).

Utjecaj Dominisa očituje se i u fizikalnim pitanjima, osobito mehanici, što svjedoči naglašavanje njegove kritike Galileja: »U tom je sklopu od osobitoga interesa isusovačka kritika Galilejeve teorije plime i oseke (*Gezeiten*), shvaćena kao dokaz za kopernikanski postulat kretanja Zemlje, jer je potaknula autore kao *De Dominisa* (*Duripus seu de fluxu et refluxu maris*) i *Cabea*... da pokažu slabosti te teorije...«³⁸ Značenje je Dominisove kritike što iz obzora isusovačke škole svojom oštrinom i suptilnošću predstavlja poticaj Galilejevim učenicima da preciziraju učiteljeva stajališta.

Na koncu se ocrtava recepcija Dominisova opusa i u području političke djelatnosti, poglavito u sklopu njegova utjecaja na autore koji se suprotstavljaju rimskoj Crkvi. Jedan od takvih bio je talijanski teolog i filozof Paul Sarpi za čije je povijesno djelo *Dominis* napisao predgovor: »Nakon tih razočaranja počeo je Sarpi oko 1613. s pisanjem svoje velike *‘Istoria del Concilio Tridentino’*. Djelo je bilo završeno 1616; 1618. poslao ga je nadbiskupu iz Canterburyja, Georgeu Abbotu (1566–1624), a 1619. objavljeno je u Londonu, popraćeno predgovorom posvećenim Jakovu I. i polemičnim podnaslovom, oboje iz pera Marca Antonija De Dominisa (1566–1624), bivšega nadbiskupa Splita, koji je pobjegao u Englesku.«³⁹

Potvrđuje se ne samo Dominisova višestranost u znanstvenom području nego i njegov višeslojni intelektualni i politički angažman u prijepornim pitanjima vlastitoga doba, od zavrzlama s uskocima do crkvenih sučeljavanja, što ocrtava osebujnu djelatnost i recepciju na europskom kontinentu kao i u Engleskoj. Međutim, posve je bjelodano da takav bogat opus i višeslojna recepcija ne mogu biti sažeti u poglavlju o isusovačkoj filozofiji, uzme li se u obzir podatak da je on kraći dio životnoga i djelatnog vijeka pripadao redu, a znatnije utjecao na drugim poljima.

9. Naobrazba kao kriterij pripadnosti

U istom 5. poglavlju gdje se tematizira Dominisov opus, u sklopu razmatranja filozofije i znanosti u razvoju isusovačkoga reda zanimljivo je upo-

³⁷ *Ibid.*, 698.

³⁸ *Ibid.*, 722.

³⁹ *Ibid.*, 541.

zoriti na opasku vezanu za znamenitoga dubrovačkog isusovca Rudera Boškovića. Obrada i recepcija Boškovića uslijedit će zacijelo u knjizi posvećenoj 18. stoljeću, no autor Ugo Baldini iskoristio je raspravu o povezanosti isusovačkih obrazovnih ustanova s talijanskom sredinom kako bi skrenuo pozornost i na problem njihove pripadnosti. Dokazujući u tom odjeljku kako bi Boškovića trebalo staviti u kontekst »talijanske filozofije«, autor želi očito utjecati na dosadašnju uvriježenu praksu da ga se podvodi pod okrilje francuskoga prosvjetiteljstva ili da se recepcija Boškovića razmatra u sklopu engleskih znanstvenih rasprava.

Ne ulazeći ovdje potanje u razrađivanje utemeljenosti autorovih stajališta želim samo upozoriti na činjenicu da mu se principi sukobljavaju. Princip internacionalnosti, s jedne strane, vrijedi za mjesto rođenja, ali ne vrijedi, s druge strane, za mjesto naobrazbe: »Povrh toga, internacionalnost isusovaca ne dopušta da se mjesto rođenja smatra kao kriterij za pripadnost autora različitim nacionalnim kulturama; pa i ako se u sljedećim izvodima autori kao Francisco Toledo, Honore Fabri i Athanasius Kircher, koji su dobili naobrazbu prije svojega boravka u Italiji, uglavnom ostanu nerazmatrani i u skladu s prikazom povijesti filozofije 17. st. raščlanjenom prema regijama na drugim se mjestima temeljitije obrađuju, ipak bi mogli autori poput Katalonca Beneta Pereira, Christoph Clavisa iz Bamberga, Švicarca Paula Gulдина ili Rudera Boškovića iz Dubrovnika (Ruggero Boscovich aus Ragusa), čija je viša naobrazba bila posve obilježena talijanskim miljeom, u potpunosti reprezentirati obilježja reda na apeninskom poluotoku.«⁴⁰ Tako čudnovatom logikom nešto što je zapravo više internacionalno, sama isusovačka naobrazba u skladu s univerzalizmom poziva, postaje snažnijim kriterijem u pogledu nacionalne pripadnosti nego nešto što je po svojoj biti ishodište narodnosne pripadnosti – mjesto rođenja.

Osobito se pokazuje prijepornim argument o podjeli naobrazbe na nižu i višu. Autorovom logikom viša bi naobrazba trebala imati utjecaj na određenje pripadnosti filozofa, dok niža nema takvu ulogu, što je naravno posve neodrživo. Na Boškovićevu primjeru pokazuje se u sučeljavanju raznih kriterija pripadnosti postojanje ozbiljnih metodoloških problema u sadašnjem izdanju 'Ueberwega'. Dubrovnik se ne može podvesti ni pod ugarsko ni pod talijansko političko područje pa tako ostaje znatan dio europske filozofske baštine izvan vidokruga. Bošković je, na sreću, toliko vidljiva figura da se njegova uloga i recepcija uočava u raznim europskim sredinama, od francuske do engleske ili talijanske. Ali što je s manje uočljivim filozofima, ili pak onima čija je djelatnost vezana primarno za takvu sredinu kao što je

⁴⁰ Ibid., 685–686.

primjer Gučetića u Dubrovniku, a da i ne govorimo o ostalim gradovima i sredinama u Hrvatskoj. Treba li u 'Ueberwegu' za takve filozofe ostaviti zatvorenu stranicu, barem za sada, kako je konstatirao Filipović?

U tom sklopu najozbiljnije kritičke prigovore zaslužuje četvrti svezak 'Ueberwega' za 17. stoljeće, objavljen 2001. pod naslovom »Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Nacije, Sjeverna i Istočna Srednja Europa«. Posljednji odjeljak druge knjige tog naslova posvećen je Istočnoj Srednjoj Europi. Iz navedene raščlanbe očekuje se da će hrvatska filozofija biti na bilo kakav način tematizirana u tom kontekstu, s obzirom na svoje srednjoeuropsko određenje.

I doista, takva očekivanja potvrđuje naslov posljednjega, trećeg poglavlja knjige »Kraljevina Ugarska«. Izrijekom u uvodnom tekstu za spomenuto poglavlje autor Ferenc L. Lendvai svjedoči kako i Hrvatska u 17. stoljeću, zahvaljujući »personalnoj i realnoj uniji«, spada u navedeni ugarski geopolitički prostor. Ali odmah upada u oči da se, za razliku od mađarskih i slovačkih dijelova Gornje i Donje Ugarske ili Vojvodine, Hrvatska označuje izrazom ugarske »pokrajnje zemlje« (doslovce 'Nebenland').⁴¹ Bez obzira, međutim, na oznaku pokrajnja ili središnja, ravnopravna ili ovisna zemlja, zaslužuje da se njezino kulturno naslijeđe uvrsti u sklop kojemu pripada.

S velikim iznenađenjem može se pak konstatirati kako filozofska pozornica u Hrvatskoj nije tematizirana ni na način kako to pripada 'pokrajini' ili 'provinciji'. Ono što se uvodno pojavljuje u daljnjem tekstu nije više predmet razmatranja, nego se posve ostavlja izvan vidika. Kao da tamo nema ničega, ni filozofije, ni sveučilišta, ni kulture. Temeljito su obrađene samo tri cjeline, u § 7. Gornja Ugarska (Slovačka), § 8. Donja Ugarska te u § 9. Transilvanija (Siebenbürgen). Time je prikaz europske filozofije u 17. stoljeću zaokružen. S južne strane Drave ne vidi se filozofska pozornica. Toliko 'zasad' o objektivnosti kriterija u novom 'Ueberwegu'.

10. Vidokrug Abbagnanove recepcije

Za usporedbu s povijesnofilozofijskom recepcijom hrvatskih filozofa na njemačkom govornom području vrijedno je ukazati na talijanski pristup. Između raznih prikaza izdvojio sam *Povijest filozofije* poznatoga talijanskog egzistencijalista Nicola Abbagnana (1901–1990), prevedenu također na španjolski i portugalski. Djelo je prvotno objelodanjeno u dva sveska i donosi

⁴¹ *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation, Nord- und Ostmitteleuropa*, ur. Helmut Holzhey i Wilhelm Schmidt-Biggemann u suradnji s Vilemom Mudrochom, 4/2, Basel, 2001, str. 1349.

pregled povijesti filozofije od antike do dvadesetoga stoljeća. Prvi svezak o filozofiji antike, patristike i skolastike tiskan je u Torinu 1946. (str. XIX-570). Drugi je svezak razglobljen u dva dijela, tako da je prvi dio o filozofiji renesanse i modernoj filozofiji XVII. i XVIII. stoljeća objavljen 1948. (str. XII-487), dok je posljednji dio posvećen filozofiji romantike te XIX. i XX. stoljeću izašao 1950. (str. XII-740). Drugo je prerađeno izdanje tog djela objavljeno u tri knjige 1963. Također je i treće izdanje prerađeno i tiskano 1974. Nakon autorove smrti, kao četvrto izdanje, pretiskana su 1991. prva tri sveska, a dodan je četvrti svezak o suvremenoj filozofiji.

Objelodanjena gotovo dva desetljeća nakon izdanja 'Ueberwega', u kojemu je zabilježena snažna recepcija i zamah istraživanja djela Hermanna Dalmatina od Haskinsovih publikacija, prva knjiga Abbagnanove *Povijesti* uopće ne spominje njegovo ime. Premda se obrađuje škola u Chartresu, tematizira se također i Teodorik, Hermann Dalmatin nije ušao u vidokrug autorove recepcije.

Zanimljivo je, za usporedbu s drugim prikazima, ukazati i na način izlaganja građe. Dispozicija je uglavnom načinjena prema pojedinim filozofima ili misaonim strujanjima. Takav se ustroj slijedi sve do duboko u novi vijek. Nema razvrstavanja prema nacionalnom kriteriju. Tek se prosvjetiteljstvo razdjeljuje regionalno na englesko, francusko, talijansko i njemačko.

Uočava se kako je Frane Petrić dobio sasvim izraženo mjesto u recepciji. Razmatranje o njemu doneseno je u drugoj knjizi o renesansnoj filozofiji, gdje je Petrić zaslužio poseban § 359. Naslov članka s Petrićevim imenom naznačen je također u sadržaju, u okviru poglavlja III. »Renesansa i platonizam«. ⁴² Ime se piše, kako se i može očekivati u talijanski pisanom prikazu povijesti, talijanskim oblikom s dva 'zz' u prezimenu – Francisco Patrizzi.

U sadržajnom pogledu životopisni podatci te komentar djela uglavnom odgovaraju onima u 'Ueberwegu': »Lo steso intedto di rinnovamento religioso, proprio sel platonismo rinascimentale, domina l'opera die FRANCISCO PATRIZZI. Nato a Cherso in Dalmazia nel 1529 studio a Venezia e a Padova. Dal 1576 al 1593 insegno filosofia platonica a Ferrara, poi fu chiamato per lo stesso ufficio a Roma, dove mori nel 1597. – I suoi scritti principali sono le Discussiones peripateticæ e la Philosophia nova...«⁴³ Naravno, ispravljen je naziv mjesta rođenja Cres, situiran u Dalmaciju.

⁴² Nicola Abbagnano, *Storia della Filosofia*, vol II, *Filosofia del Rinascimento. Filosofia moderna dei secoli XVII e XVIII*, Utet, Torino, 1974, str. 76–77.

⁴³ *Ibid.*, 76.

Nešto dalje u poglavlju V, naslovljenom »Renesansa i reformacija«, tematiziran je Petrićev zemljak i suvremenik Matija Vlačić Ilirik. Djelu i recepciji Vlačića posvećeno je 13 redaka u sklopu § 372. na str. 112–113. Za razliku od Petrićeva talijanskog oblika, Vlačićevo se ime piše latinski Flacius: »La necessita di liberare l'originaria dottrina cristiana dalle soprastrutture che la tradizione cattolica vi aveva accumulato fece nascere in Germania lo studio critico dei testi biblici. Dal 1559 al 1573 il FLACIUS (con altri) publico i 13 volumi delle cosiddette Centurie di Magdeburgo ... clavis aurea ...«⁴⁴ Pokazuje se tako paradoksalnim, s obzirom na gornju usporedbu s 'Ueberwegovim' kompendijem, kako se iz talijanske sredine bolje uočavaju veličine na njemačkoj filozofskoj pozornici nego što je to slučaj za vlastitu recepciju.

Prema uvriježenoj razdiobi filozofije valja primijetiti kako i Abbagnano Boškovića prikazuje u okviru poglavlja o francuskom prosvjetiteljstvu. Bibliografska odrednica o Boškoviću sažeta je u 16 redaka na str. 431: »ROGER JOSEPH BOSCOVICH (1711–87), che fu professore a Roma, Pavia, Parigi e Milano, in un'opera redatta in latino Philosophia naturalis theoria (1759), ha cercato anch'egli di conciliare la fisica newtoniana con l'ipotesi di Leibniz dei centri di forza...« Signifikantno je u sklopu razmatranja gore navedenih Baldinijevih argumenata o pripadnosti obratiti pozornost kako ni Abbagnano za Boškovića ne koristi talijanski oblik imena.

11. *Recepcija iz ruskih obzorja*

Bez obzira na određene nesporazume kod kvalifikacije pojedinih hrvatskih filozofa, usporedba iznosi na vidjelo kako se određena filozofska zbivanja na hrvatskom tlu jasnije ocrtavaju iz ruskoga obzora. Dakako, uz metodološku ogradu što su u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata uklopljena u jugoslavensko okružje te što je stajalište s kojega se prikazuje razvoj filozofskog mišljenja od početaka do 20. stoljeća – marksističko-lenjinističko. Čak je iznad svih očekivanja vidljivo nešto što ni u hrvatskim prikazima nije posve razbistreno, kao npr. mjesto Bogoslava Šuleka. Naravno, valja imati pred očima da je i u tim interpretacijama naglasak izraženiji na onim filozofima koji su zaslužniji na duhovnim relacijama prema istočnim duhovnim gibanjima.

Tako je posve razvidno zašto najistaknutije mjesto od svih autora iz hrvatskih krajeva zauzima posredovatelj istočne i zapadne duhovnosti – Juraj Križanić. Da bi se pravilno prisposodobilo značenje koje mu se u izdanju povijesti filozofije u pet knjiga, što ga je priredila Ruska Akademija znanosti

⁴⁴ Ibid., 112–113.

i umjetnosti 1957. godine, prevedena između ostaloga i na njemački, valja tri stranice posvećene Križaniću (434–436) dovesti u odnos prema drugim tematskim cjelinama pa zaključiti kako se na manje prostora od toga obrađuju cijele povijesti filozofija naroda kao što su gruzijska ili azerbejdžanska. Križanić je izložen u okviru poglavlja o filozofskim i sociološkim nazorima u Rusiji u 17. i 18. stoljeća.

Ističući u prvi plan intelektualnu misiju i društvenu ulogu autori ukazuju na slavensko okružje i hrvatsku pripadnost, tematizirajući rad »poznatoga slavenskoga političkog mislitelja Juraja Križanića (1617–1683), po rođenju Hrvata, studirao u Austriji i Italiji«. Među Križanićevim zaslugama u životopisu obrazlaže se kako je »igrao posebnu ulogu u razvoju ruske socijalno-političke i sociološke misli«. Razlog za progon u Tobolsk 1661–1676. bio je »nastojanje za crkvenim ujedinjenjem pod vodstvom rimskoga pape«. Naveden je kratak životopis u kojemu je spomenuta i jezikoslovna djelatnost: »Križanić je pokušao uspostaviti sintezu između nekih slavenskih narječja.«

Kao najzanimljivija od Križanićevih brojnih djela nabrajaju se *Političke misli* i *Razgovori o vladavini*. Prema brižno odvaganoj terminologiji Križanić se opisuje kao »ideolog ujedinjenja slavenstva. Jezgra toga ujedinjenja trebala je prema njegovu nazoru biti ruska država, koja kao jedina nije bila 'podčinjena' strancima – Nijemcima i Turcima.« Ne zaobilazi se ni značenje u povijesnom i političkom životu: »Prema svojemu socijalnopolitičkom programu Križanić je duhovni preteča reformi Petra I.«⁴⁵

Za recepciju Ivana Pannoniusa Česmičkoga iznimno je rječit prikaz izložen u okviru ugarske filozofske povijesti. Tu je Pannonius proglašen prvim pretečom samosvojne ugarske filozofske misli, kao izdvojeno ime dva je stoljeća ispred drugoga po imenu istaknutoga filozofa. Izlazi na vidjelo i njegova utirateljska uloga u području humanizma u 15. stoljeću; označen je izrazom »poznati ugarski pjesnik i humanist Janus Pannonius (1434–1472)«. U skladu s vrijednosnom orijentacijom pregleda Pannonius se ponajviše izdvaja poradi njegovih naprednih misli u pjesmama pisanim na latinskom jeziku. »Premda je bio biskup, kritizirao je glupe, praznovjerne svećenike, slavio materijalista Epikura.«⁴⁶ Naravno, ne manjka ni pripadnih ideoloških invektivna, uz naglašavanje zasluga za razvoj 'materijalizma'. Pri ilustraciji Pannoniusove uloge valja spomenuti kako je u tom pregledu ugarske filozofije imenom naveden tek u 17. st. Janos Paczai Cseri (1625–1659).

⁴⁵ *Istorija filozofii*, Akademija znanosti SSSR-a, Moskva, 1957. Ur. M. A. Dynnik, M. T. Jovčuk, B. M. Kedrov, M. B. Mitin, O. W. Trachtenberg. Ovdje citirano prema izdanju *Geschichte der Philosophie*, Berlin, 1961 i d. *Povijest filozofije*, sv. I, str. 436.

⁴⁶ *Ibid.*, 617.

U VI. poglavlju druge knjige prikazuje se razvoj naprednoga filozofskog i sociološkog mišljenja u zemljama Istočne Europe u razdoblju raspada feudalizma i izgradnje kapitalističkih odnosa, prva polovica i sredina 19. stoljeća. Odjeljak o filozofiji naroda Jugoslavije napisao je W. G. Karashev. Za razliku od Križanićeve oznake hrvatskoga podrijetla, ostali se niveliraju jugoslavenskom pripadnošću: »Djelo poznatoga jugoslavenskog učenjaka i filozofa Boškovića i takvih jugoslavenskih učenjaka kao što su Franjo Petrić i Gospodnetić imalo je veliko značenje za svjetsku znanost i utjecalo je osobito na razvoj prirodne znanosti.«⁴⁷ Ali se ne može poreći uočavanje zasluga za napredak znanosti.

Ruđer Bošković obrađen je u zasebnoj tematskoj jedinici »Filozofske ideje jugoslavenskoga istraživača prirode Boškovića u 18. stoljeću« na dvije i pol stranice 603–605. Autor je B. M. Kedrov. Odrednica započinje sljedećim tekstom: »Pokušaj da poveže atomizam s dinamizmom poduzeo je jugoslavenski fizičar, astronom i filozof Ruđer Josip Bošković (1711–1787). Rođen je u Dubrovniku (Dalmacija), ali je djelovao uglavnom u Italiji i Francuskoj. Boškovićevo je glavno djelo 'Teorija prirodne filozofije, svedena na jedan zakon sila koje postoje u prirodi' (1758).«⁴⁸ Zanimljivo je uočiti kako je Bošković podrijetlom iz Dalmacije, ali je tada već u 18. stoljeću označen izrazom 'jugoslavenski' filozof, jednako kao i Petrić u 16, premda ni izbliza nema na vidiku takve tvorevine.

Među prosvjetiteljima nabrajaju se Dositej Obradović i Vuk Stefanović Karadžić u Srbiji, Matija Antun Reljković i Ljudivet Gaj u Slavoniji i Hrvatskoj, Valentin Vodnik i France Prešern u Sloveniji, Petar II. Petrović Njegoš u Crnoj Gori. Najviše prostora zauzimaju izlaganja ideja Obradovića i Živojina Žujovića, koji je studirao teologiju u Kijevu i Petrogradu, zatim Svetozara Markovića. Od mislitelja u Hrvatskoj sredinom stoljeća jedino je Bogoslav Šulek (1816–1895) zavrijedio dva poglavlja, a ne zaboravlja se napomenuti ni njegovo slovačko podrijetlo.

U četvrtoj knjizi, poglavlje o drugoj polovici 19. stoljeća, kada se govori o narodima Jugoslavije, autor je opet Karashev, na prvom je mjestu Vaso Pečagić. Naravno, rječit je pri tom za njega podatak da je studirao u Rusiji. Znakovito je kako se od Hrvata jedino spominje Bogoslav Šulek koji sada dobiva četiri pasusa na str. 294–295. Ističe se »najveće filozofsko značenje« njegovih radova objavljenih u JAZU. Nabrojani su naslovi kao što su »Preteče Darwina« (1885) i »Sfera materijalizma« (1888). Obrazlaže se kako je bio pristaša Darwina te se citiraju njegovi pogledi.

⁴⁷ O.c., II, 437.

⁴⁸ Ibid., 603.

Peta knjiga prikazuje konac 19. i početak 20. stoljeća pod naslovom »Narodi Jugoslavije«. Autor B. M. Kedrow na prvom mjestu obrađuje svjetski značajno djelo »jugoslavenskoga učenjaka i inženjera Nikole Tesle (1856–1943)«⁴⁹ te nabroja njegove izume. U Hrvatskoj se naznačuje u tom razdoblju sukob progresivista i »reakcionarnih«, »liberala« i »klerikalaca«. Kao najglasovitiji predstavnik naprednjaka naveden je Davorin Trstenjak (1848–1921), autor antiklerikalnih spisa »Odgoj čovjeka kao borca«, »Etike« i »Kulturne povijesti«.⁵⁰ A u Srbiji opsežno se izlaže o Petronijeviću, Skerliću, Tucoviću, Dragoviću, Jovanoviću, Popoviću i dr. Suvišno je naglašavati kako se istočni dio jugoslavenskoga područja pozornije bilježi od zapadnoga.

Međutim, ostave li se po strani određene metodološke manjkavosti, nerazmjeri i ideološka preuveličavanja, ipak valja naglasiti kako je istočni pogled na europsku filozofsku povijest zanimljiva dopuna zapadnih vidika. Svakako bi to valjalo imati na umu za pravilnije praćenje recepcije hrvatskih filozofa. Nije nevažno što se u zapadnoj vizuri teško može uopće registrirati lik Jurja Križanića, dok je on na drugoj strani stožerna filozofska pojava.

12. Petrić zasjenjuje Giordana Bruna

Najnovije izdanje Routledgeove *Povijesti filozofije* u deset knjiga ne posećuje toliko mjesta recepciji hrvatskih filozofa kao ruski pregled. Čak se ni jedna od najsvjetlijih veličina, prepoznata i uvrštena posvuda u sastavnicu europske filozofije, kao što je znameniti Dubrovčanin Ruder Bošković, ne spominje ni na jednom mjestu u iscrpnih deset svezaka. Zanimljivo je također da se ni Vlačić nigdje ne opisuje, a svakako je teško očekivati uvrštavanje manje poznatih hrvatskih filozofa, premda glavni urednici edicije G. H. R. Parkinson i S. G. Shanker naglašavaju u programatskom uvodniku kako ni manje filozofske figure nisu ispuštene te kako su u deset svezaka nastojali donijeti osnovnu i kritičku informaciju o svakom 'signifikatnom filozofu' u prošlosti i sadašnjosti. Oni pak koji su prepoznati kao značajni filozofi, uglavnom istraženi i potvrđeni od autora u anglosaksonskom govornom području, otkrivaju zapaženu recepciju. Posrijedi su dva najistaknutija imena – Hermann i Petrić.

Prema popratnim riječima nakladnika edicija Routledge potvrdila se, od tiskanja prve knjige 1993. do 1999. kada je objelodanjen posljednji svezak, kao 'najobuhvatniji' raspoloživi pregled povijesti zapadne filozofije od njezinih antičkih početaka. U rasponu od šestoga stoljeća prije Krista do konca

⁴⁹ O.c., V, 406

⁵⁰ Ibid., 407.

dvadesetoga stoljeća izložena su najznačajnija filozofska gibanja te opisani istaknutiji filozofski stvaratelji u kulturnom i znanstvenom okružju svojega doba. Uz sudjelovanje brojnih autora i suradnika, eksperata za pojedina područja, koji su pisali posebna poglavlja, pojedine knjige uredili su različiti priređivači (I. C. C. W. Taylor, II. David Furley, III. John Marenbon, IV. G. H. R. Parkinson, V. Stuart Brown, VI. Robert Solomon & Kathleen Higgins, VII. C. L. Ten, VIII. Richard Kearney, IX. S. G. Shanker, X. John Canfield).

Hermann Dalmatin uvršten je u treću knjigu *Srednjovjekovna filozofija*, koju je uredio profesor u Cambridgeu John Marenbon. Poglavlje pod naslovom »Dvanaesto stoljeće« sadrži u zasebnom odjeljku opis »platoničke struje«. U tom sklopu ponajprije se uzgredno ukazuje na lik Hermanna iz Dalmacije kao učenika i prevoditelja djela s arapskoga na latinski za Thierryja iz Chartresa. Opisujući Thierryja kao jednog od vodećih platoničara sredine 12. stoljeća autor poglavlja Marenbon citira poznate Hermannove riječi u kojima ga je nazvao »dušom Platona, ožvijenom s neba za čovječanstvo«. ⁵¹ Očita aluzija na Platonove eksplikacije o seobi duše, kategorije koje su dominirale u platonističkom naslijeđu 12. stoljeća, osobito u dotičnoj platonističkoj struji vezanoj za egzegezu Timeja.

Zaključni dio poglavlja o 12. stoljeću, u kojemu se sažimlju stara i nova filozofska vrela te obrazlažu postignuća i tečevine, u pozitivnom se svjetlu ocrtava Hermannov rad. Suprotstavljajući se uvriježenim tumačenjima kako u 12. stoljeću mislitelji koriste mali spektar antičke literature, u odnosu na širinu 13. stoljeća, Marenbon dokazuje da su brojni utjecajni tekstovi upravo prevedeni u razdoblju oko sredine 12. stoljeća. Tu se izdvaja posebice prevoditeljska škola u Toledu, u kojoj je djelovao i Hermann: »Tamo je bilo pisaca kao što je 'Adelard of Bath' (pisao je otprilike između 1110. i 1145) te 'Hermann of Carinthia' (fl. 1138–43) koji su učili arapski i koristili arapske izvore – premda su njihovi interesi bili više znanstveni nego filozofski.« ⁵²

Ostavljajući po strani to što Marenbon i dalje nastavlja na uvriježeno tumačenje Hermannove primarno znanstvene, a manje filozofske uloge, ipak je važno što je u dalje u bilješki 48 i 49 uputio na ediciju P. Dronkea, *A History of Twelfth-Century Western Philosophy* (Cambridge 1988), izdvajajući u tom okviru recepciju kod Charlesa Burnetta, »Hermann of Charinthia«, nav. dj. 386–404. Navedeno je također u literaturi pod edicijama na izvornim

⁵¹ »The other leading Platonist of the mid-twelfth century (he was described by a pupil, Hermann of Carinthia, as 'the soul of Plato restored to mankind from heaven') was Thierry 'the Breton', known also as Thierry of Chartres...» *Medieval Philosophy*, ur. John Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, vol. 3, London and New York, 1998, str. 173.

⁵² *Ibid.*, str. 179.

jezicima (str. 184) Burnettovo izdanje Hermann de Charinthia, *De essentiis*, Leiden and Cologne, 1982.

U četvrtoj knjizi, posvećenoj renesansi i racionalizmu 17. stoljeća, koju je 1993. priredio Parkinson, Petrić se zajedno s Telezijem obrađuje kao obnovitelj platonizma na dvije stranice. Uvršten je u poglavlje pod naslovom »Filozofija talijanske renesanse«, čiji je autor profesor povijesti filozofije na Sveučilištu u Londonu Jill Krave. Koliko je značenje u tom sklopu pridano Petrićevoj filozofskoj ulozi u renesansnoj filozofiji, oslikava usporedba s tekstom posvećenim neprijepornom klasiku – Giordanu Brunu, što slijedi neposredno iza toga. Naime, Brunu je posvećeno manje teksta nego Petriću. Pri tom se upravo naglašuje kako su Petrićevi pogledi o filozofiji prostora bili predmet intenzivne recepcije u 17. stoljeću, primjerice kod Petra Gassendija, čija je atomistična fizika dograđivala petrićevsku koncepciju prostora.

Određnica o Petriću započinje isticanjem zasluge za uvođenje platonizma u akademski život: »Platonizam nije do 1576. ušao u studijski program u Pizi. Čak i tada je to bio samo sporedan predmet namijenjen profesoru čiji je glavni posao bio da predaje Aristotela. Profesure posebice posvećene platonizmu ustanovljene su na sveučilištima u Ferrari (1578) i Rimu (1592), a obje su katedre bile u biti načinjene *ad hominem* za Franu Petrića iz Cresa (Francesco Patrizi da Cherso) (1529–97).«⁵³

Slijedi kratak osvrt na životopis, u kojemu se ukazuje na susret s Ficinovom *Theologia platonica* te studij medicine u Padovi kao poticajima Petrićeva obraćenja na 'gorljivi platonizam'. U osnovi se Petrićevih nastojanja iznalazi težnja za prevladavanjem Aristotelova monopola na sveučilištima: »Prvi korak u tom križarskom pohodu bilo je rušenje aristotelizma. Kombinirajući izvrsnu humanističku učenost s neumornom polemičkom energijom, optužio je Aristotela za dvoje, za plagiranje te za krivo prikazivanje ranijih filozofa.«⁵⁴

Pokazuje se, s jedne strane, kako je Petrić propitivao Aristotelov korpus te, s druge strane, dovodio u pitanje mjerodavnost peripatetičke filozofije. Glavni je predmet sporenja bilo pitanje o nespojivosti aristotelovskih postavaka s kršćanstvom. U tu je svrhu, upućujući prijedlog svoje izvorne *Nova de universis philosophia* papi Grguru XIV., Petrić ponudio novi filozofski put. Autor ga prisposobljuje Ficinovu amalgamu platonizma, neoplatonizma i kršćanstva. Paradoksalno je u Petrićevu pokušaju zasnivanja *nove filozofije* protiv 'nebožanskih' elemenata aristotelizma da to na koncu nije uspjelo

⁵³ *Renaissance and Seventeenth-century Rationalism*, ur. G. H. R. Parkinson, o. c. vol. 4, 1993, str. 47.

⁵⁴ *Ibid.*,

uvjeriti rimske nadzornike pravovjernosti koji su ipak na indeks zabranjenih knjiga uvrstili Petrićevo glavno djelo, dok je peripatetička filozofija i dalje ostala u optjecaju.

Naposlijetku valja kazati kako je u Routledgeovu pregledu tematike dispozicija načinjena kombiniranim kriterijem. Od renesansne filozofije prepleću se regionalne i nacionalne oznake s obradom velikih filozofskih imena i pojedinih filozofskih struja. Renesansa se dijeli na filozofiju talijanske renesanse i renesansnu filozofiju izvan Italije. No ostale su teme uglavnom problematske i prema autorima. Međutim, od 18. stoljeća sve je snažnije izražen nacionalni kriterij pripadnosti u obilježavanju pojedinih filozofskih gibanja. Pojavljuju se, uz imena određenih filozofa, oznake za platoničare u Cambridgeu te izrazi kao 'britanska filozofija', 'britanski moralisti 18. stoljeća', 'francusko prosvjetiteljstvo', 'škotsko prosvjetiteljstvo', 'njemačko prosvjetiteljstvo'.

13. Recepcija filozofskih tradicija Istočne Europe 1996.

U pogledu recepcije hrvatske filozofije, kriterija i objektivnosti, vrijedi se također osvrnuti na izdanje *Povijesti filozofskih tradicija Istočne Europe*,⁵⁵ gdje se izrijeком u naslovu tematiziraju hrvatska i srpska filozofija. Priređivači su dva suradnika »Saveznog instituta za istočne i međunarodne studije« u Kölnu. Helmut Dahm bio je voditelj odjela »Društvena i znanstvena politika« od 1962–1989, a Assen Ignatow, koji je završio studij filozofije u Sofiji, suradnik je Instituta od 1990.

Priređivači su postavili kao temu knjige povijest tradicionalne filozofije u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, isključujući marksističku filozofiju. Intencija je da se ponegdje u pionirskom istraživačkom radu, uglavnom domaćih autora, rasvijetli na njemačkom govornom području gotovo nepoznata i malo tematizirana filozofska tradicija zemalja bivše socijalističke zajednice. U tom se sklopu osobito ukazuje na zaokret 1989–1991. koji ponegdje označuje renesansu ili novi početak. Obradene su filozofske tradicije po zemljama: A. Rusija, B. Poljska, C. Češka i Slovačka, D. Mađarska, E. Rumunjska, F. Bugarska te G. Srbija i Hrvatska.

Premda su priređivači odjeljak G. naslovili »Srbija i Hrvatska«, autor teksta Predrag M. Grujić podveo je, za razliku od ostalih poglavlja edicije, pod zajednički naslov »Filozofske tradicije u području Jugoslavije«. U preliminarnim filozofijskopovijesnim napomenama uz istočnoeuropsku filozofiju, prikazujući zajednička obilježja i filozofske utjecaje od 19. stoljeća, uglav-

⁵⁵ Helmut Dahm i Assen Ignatow (ur.), *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1996.

nom se ograničio na opis duhovne pozornice u istočnom dijelu južnoslavenskoga prostora općenito, ne navodeći pojedina imena. Pritom je posve zanemario osebnost hrvatskoga filozofskog razvoja i višestoljetnoga kontinuiteta.

Poglavito to dolazi do izražaja u drugom poglavlju pod naslovom »O osobitosti južnoslavenske povijesti«, kada govori o kasnom priključivanju Srbije i Hrvatske na zapadnoeuropsku filozofiju 17. i 18. stoljeća. Ako bi se to možda i moglo ustvrditi za srpsku tradiciju, sam je autor nekoliko stranica kasnije u tekstu potvrdio da nikako ne vrijedi za hrvatsku filozofiju. Hrvatska filozofija ne samo da je priključena na glavne sastavnice europske filozofije nego u pojedinim predstavnicima ima njezine značajne protagoniste.

Također mi se prijepornim čini autorovo obrazloženje suprotnosti i čistih sukoba između Srba i Hrvata koje se svodi na vjerske razlike i različito kulturno nasljeđe. Naime, polazi se od teze da nije bilo razloga za etničke i jezične razlike jer su, navodno, oba naroda »od 1850.« imala »zajednički književni jezik« koji obilježuje opsežno književno stvaralaštvo. Prema nekim formulacijama čini se kako je autor pisao dijelove članka u vrijeme dok nije došlo do raspada Jugoslavije. Osobito to potvrđuje način kako prikazuje postupno rješenje nacionalnoga pitanja u okviru zajedničke države, premda je pojedinim naknadnim intervencijama posve jasno označio da je riječ o »bivšoj zajedničkoj državi«.

U trećem poglavlju pod širokim naslovom »nemarksistička filozofija« obrađuje se 'srpska filozofija na Univerzitetu u Beogradu' te 'hrvatska filozofija i Sveučilište u Zagrebu', uz stalno rabljenje sintagme 'hrvatska filozofija' i 'hrvatski filozofi' za misaonu tradiciju od srednjega vijeka do 20. stoljeća. Navođenje predstavnika srpske filozofije započinje 19. stoljećem, pod prilično širokom oznakom idealističke filozofije, imenima Božidara Kneževića (1862–1905), Mihaila Petrovića (1868–1943), Branislava Petronijevića (1873–1954), Tome Živanovića (1884–1971), Svetimira Ristića (1886–1971), Miloša N. Đurića (1892–1967). Među ostalim imenima koja se navode u dosta pojednostavljenom prikazu srpske filozofske pozornice u taj sklop uvrštava se i Vladimir Dvorniković.

Malo više prostora, pet stranica u odnosu prema četiri, koliko je pripalo kratkom razdoblju razvoja srpske filozofije, posvećeno je izlaganju hrvatske filozofije. Ali usporedi li se opseg djelovanja, broj navedenih značajnih imena i djela, tada je taj prostor višestruko nerazmjernan na štetu hrvatske filozofije. Jer, sam autor već na početku iznosi tvrdnju koja to potkrepljuje: »Filozofska tradicija Hrvatske razlikuje se od filozofskoga razvoja u Srbiji i njegovu kulturnom središtu Beogradu u dvostrukom pogledu: prvo, ona je znatno starija i nije svoj vrhunac dosegla tek u 20. stoljeću, nego već u 17. i 18. stoljeću, te drugo, njezin krug djelovanja nije vezan samo uz Zagreb, nego je

štoviše povezan i s *Dubrovnikom*, *Splitom* i *Zadrom*, a na vrlo intenzivan način potom i sa sveučilištima u Padovi, Firenzi, Bologni, Rimu, Parizu, Beču i drugim europskim gradovima.«⁵⁶ Tvrdnja je zacijelo utemeljena, s tim što bi taj vrhunac hrvatske filozofije valjalo pomaknuti na još ranije razdoblje, svakako na 16. stoljeće, a kako je s brojem objavljenih djela potvrdio Ivića Martinović svojim žanrovskim prikazom razvoja od 15. do 18. stoljeća, to vrijedi i za 15. stoljeće.⁵⁷ Uz to, prikazana hrvatska filozofska pozornica svojom integriranošću u vitalne tijekove europske misli nije samo osebujna u odnosu na Srbiju nego i na druge zemlje Jugoistočne i Istočne Europe.

Umanjivanje značenja hrvatske filozofije obrazlaganjem prepletenosti vjerskih sadržaja, kršćanske odnosno skolastičke filozofije te upućivanje na izreku Petra Damianija o 'filozofiji kao služavki teologije' ne držim vrijednim komentara. Ono samo svjedoči o razini autorove ocjene i objektivnosti rasuđivanja. Unatoč nastojanju snižavanja uloge i originalnosti dosega hrvatske filozofije pod vidom redukcije na skolastičke kanone, autor je ipak posvjedočio kako je »utjecaj cijeloga niza hrvatskih duhovnih i prirodnih znanstvenika na razvoj srednjovjekovnoga kršćanskog mišljenja u Europi bio od znatnoga značenja«.⁵⁸

Na koncu, međutim, nijedno od tih toliko značajnih imena nije navedeno u osnovnom tekstu nego su u popratnoj bilješci, uz kratko spominjanje najvažnijega djela ili mjesta djelovanja, nabrojana sljedeća imena: Petar G. Dragojević (1493–1564), Ambrozije G. Ruljica (1563–1632), Nikola Vitov Gučetić (1549–1610), Miho Monaldi (1540–1592), Franjo Petrišević (1529–1597), Matija Frče (1583–1669), Stjepan Gradić (1613–1683), Vicko Komnenović (1597–1657?), Grgo Arbić (n.n.), Jeronim Filipović (1688–1765), Filip Žderić (1680–1740), Ivan Turić (1699–1751), Andrija Kačić-Miošić (1704–1760), Ivan Bartul Ribarović (1724–1781), Filip Lastrić (1700–1783), Luka Bebrić (n. n.). Za ilustraciju postupka valja samo spomenuti da je Frane Petrić, čije se značenje i uloga visoko vrednuje u osnovnom tekstu gotovo svih svjetskih prikaza povijesti filozofije, kako je potvrđeno u 'Ueberwegu' od prvoga izdanja do najnovijega, u Windenbaldovoj povijesti filozofije, Coplestonovoj, da navedemo samo neke, u ovom izdanju spominje samo u podrubnoj bilješci.

Po jedan odlomak u cijelom razvoju hrvatske filozofije do 19. stoljeća posvećen je djelu Marka Marulića i Ruđera Boškovića. Premda ne opisuje potanje, autor ipak zaključuje da »taj dugi i vrlo plodan razvoj hrvatskoga filozofskog života traje do početka 19. stoljeća«. Od tada, prema njegovu

⁵⁶ Ibid., str. 652.

⁵⁷ Ivića Martinović, »Žanrovi hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća«, u: *Otvorena pitanja hrvatske filozofije*, ur. P. Barišić, Zagreb, 2000.

⁵⁸ *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*, o.c., str. 653.

sudu, započinje opadanje filozofskoga interesa na stupanj prosječne školske filozofije, što je trajalo do Drugoga svjetskog rata.

O profinjenom autorovu osjećaju za vrednovanje važnoga i nevažnoga svjedoči u nastavku opsežno izlaganje postavaka »jedinoga cjelovitog filozofskog sustava jugoslavenske filozofije«, koje se vezuje uz ime Branislava Petronijevića. Petronijeviću je posvećeno deset stranica, dakle dvostruko više nego razvoju cjelokupne hrvatske filozofije. Autor je time posve u tradiciji što ju je, kako sam ilustrirao ranije, također primijenio pisac u petoj knjizi 'Ueberwega' iz 1928. godine.

U epilogu se tematizira značajan prinos jugoslavenskih filozofa daljnjem razvoju filozofije i znanosti, a tu se posebice pojavljuje fenomen Praxisa kao bitan objedinjujući faktor. Zaključno, činjenica je da u pitanju hrvatske filozofije nije poštovan zaokret 1990–91. kao pomak u pristupu, kako je to primjerice u slučaju češke i slovačke filozofije. Štoviše, autor je ignorirao zadanu shemu urednika povezujući i dalje hrvatsku filozofsku povijest pod jugoslavenskim vidikom.

Međutim, unatoč svim prigovorima i očitim metodološkim propustima, držim da je i u ovakvom usporednom prikazu posve bjelodano došla do izražaja činjenica kako se u većini obrađenih zemalja filozofija razvija značajnije tek od 19. stoljeća, kako su to i priređivači uvodno napomenuli. Na Rusiju se ukazuje kao na iznimku koja od kasnoga srednjega vijeka njeguje grčku patristiku. Autor Gustav A. Wetter upućuje u tekstu na 14. stoljeće, ali je znakovito da nedostaje bilo kakvo značajnije ime ili djelo sve do 19. stoljeća.

Na pozadini te usporedbe utoliko više dolazi do izražaja neobično misaono bogatstvo razvoja hrvatske filozofije koje se nikako ne može reducirati na posljednja dva stoljeća od obnove sveučilišta, kako to zagovaraju neki autori, nego ima svoj osmostoljetni kontinuitet potvrđen ne samo brojnim visokoškolskim ustanovama na kojima se naučavala filozofija nego i istaknutim filozofskim imenima i veličanstvenim filozofskim djelima na cjelokupnom hrvatskom kulturnom prostoru. Riječ je o djelima čija je recepcija potvrđena u najzahtjevnijim svjetskim izdanjima povijesti filozofije.

14. Opća filozofska enciklopedija 1998.

U četvrtoj knjizi *Opće filozofske enciklopedije*,⁵⁹ koju je pod naslovom *Le discours philosophique* priredio Jean-François Mattéi, cijeli drugi odjeljak posvećen je nacionalnoj filozofiji. O ideji nacionalne filozofije piše Marc

⁵⁹ *Encyclopédie philosophique universelle*, ur. André Jacob, Pariz, 1998.

Crépon. Njegova je teza da ideja nacionalne filozofije sama u sebi sadrži »proturječnost«, ali ipak zaključuje da se sve više nameće kao samorazumljiva očiglednost navika i govor »o njemačkoj, francuskoj, talijanskoj ili anglo-saksonskoj filozofiji« te da takva »podjela do te mjere ulazi u filozofske institucije« da su je kao metodološko polazište prihvatili i priređivači *Enciklopedije*.

U zasebnim se poglavljima prikazuje između ostalih filozofija u Africi, Njemačkoj, Australiji, Belgiji, Brazilu, Bugarskoj, Kanadi, Španjolskoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Grčkoj (XVII–XX. st.), Mađarskoj, Italiji, Japanu, Poljskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Rusiji i Jugoslaviji. K tome, posvećeni su zasebni tekstovi američkoj filozofiji, arapskoj, klasičnoj kineskoj, ibero-američkoj, suvremenoj indijskoj, filozofiji sjevernih naroda, češkoj i slovačkoj.

Prikaz filozofije u Jugoslaviji napisao je Slobodan Žunjić u čl. 47.⁶⁰ Zajedničkim naslovom »Philosophie en Yougoslavie« označio je različite filozofske baštine na području »jugoslavenskih naroda«. Pritom je u pristupu nastojao ocrtati povezano panoramu filozofskoga razvoja od srednjega vijeka do suvremenosti, polazeći od političke i kulturne raznolikosti utjecaja i dominacije Otomanskoga imperija, Republike Venecije, Austrijskoga Carstva i Ugarskoga Kraljevstva. Različiti rukavci i ogranci povijesnoga razvoja i prepletanje filozofskih tradicija vrhune na koncu u jedinstvenoj pozornici »suvremene jugoslavenske filozofije«. Dok se do dvadesetoga stoljeća barem donekle prati raspodijeljen pojedinačni regionalni, jezični i kulturološki razvoj filozofskih tradicija u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji itd., suvremena se slika izrazito nastoji oslikati kao povezani mozaik filozofskih pravaca i predstavnika koji djeluju pod nazivnikom jugoslavenske filozofije.

U prvom poglavlju slijedi razvoj filozofskih nasljeđa od srednjega vijeka do prosvjetiteljstva. Zajednički se oslikava filozofska panorama u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji pod oznakom *La philosophie en ancien slave*. Zanimljivo je da se uglavnom opisuju duhovni izvori i misaoni poticaji od bizantske tradicije do skolastičkih djela europske filozofije. Međutim, ne navodi se posebice nijedno filozofsko ime ni djelo napisano na području Srbije, Crne Gore ili Makedonije u cijelom razdoblju od srednjega vijeka do 18. stoljeća. Nasuprot tomu, zajednički prikaz filozofije na latinskom u Hrvatskoj i Sloveniji do 18. stoljeća obiluje navodima djela i mislitelja čije se značenje posebice ističe.

Tako se za Hrvatsku niz otpočinje značajnim likom 'hrvatskoga humanizma' Markom Marulićem (1450–1524). Slijedi navođenje A. Mede i G.

⁶⁰ Ibid., str. 769–788.

Raguseusa kao aristotelovaca, uz karakterizaciju djela i postavaka J. Dragišića i N. Gučetića kao platoničara. Izrijeком se rabi termin 'hrvatski tomizam' za čijega se predstavnika imenuje Grgura Budisalića, dok je B. Benković označen kao predstavnik skotizma.

Više prostora u sklopu prikaza hrvatske renesanse posvećeno je portretiranju 'posebice originalnoga' i 'važnoga' djela Frane Petrića (Fr. Patritius, 1529–1597), uz obrazlaganje teza iz kompendija *Nova de universis philosophia* (1591). Matija Vlačić (Flacius Illyricus) ističe se po djelovanju i utjecaju u njemačkoj reformaciji. Navodi se njegovo djelo *De ratione cognoscendi Sacras litteras* (1567) kao značajno za razvoj moderne hermeneutike.

Najviše je mjesta pripalo dominantnoj figuri 18. stoljeća Ruđeru Boškoviću, koji se predstavlja kao 'isusovac srpskoga podrijetla, profesor u Rimu i Parizu'. Uz navođenje djela *Theoria philosophiae naturalis* (1763) ukazuje se posebice na dinamičko-atomističku koncepciju i utjecaj na suvremenu fiziku relativnosti. U trećoj knjizi *Enciklopedije* Boškoviću je jedinom posvećena i posebna odrednica.

Među predstavnicima slovenske filozofije navodi se samo jedno ime Matija Hvale te njegovo djelo *Comentarii in parvuli philosophiae naturalis* (1513). Također se i za islamsku misao u Bosni i Hercegovini, kao treću cjelinu, spominje samo ime Hasana Kafi Prušćaka (1549–1615).

Drugo poglavlje, pod naslovom *Naissance de la philosophie moderne*, prikazuje filozofiju u devetnaestom i početku dvadesetoga stoljeća u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Najviše je prostora naravno pripalo razvoju filozofije u Srbiji, dvostruko više nego u Hrvatskoj, gdje prvo mjesto zauzima Dositej Obradović. Spominje se i djelo Obradovićeve suvremenika Stjepana Zanovića, fiktivna ili stvarna korespondencija s Voltaireom, d'Alambertom i Rousseauom, *La poésie et la philosophie d'un Turc*, objavljeno u Amsterdamu 1779. Nadalje se obrađuju Konstantin Branković, Mihailo Hristofor Ristić, Petar II. Petrović Njegoš, Milan Kujundžić, Svetozar Marković, Laza Kostić, Božidar Knežević, Dragiša Djurić i Branislav Petronijević.

Od hrvatskih filozofa početkom 19. st. navodi se kao osobito značajan A. Dorotić. Među autorima prvih filozofskih priručnika na hrvatskom jeziku spominje se Vinko Pacel te se upućuje na njegov udžbenik *Logike* (1868). Franjo Marković prikazan je kao začetnik sveučilišne filozofije u Zagrebu od 1874. Posebice se naglašuje njegova podjela filozofije na teoretsku i praktičnu, utjecaj herbartizma te istraživanje estetičkih pitanja u djelu *Razvoj i sustav općenite estetike* (1902), za koje se izrijeком ustvrđuje da je prva povijest estetičkih ideja na »jezicima jugoslavenskih naroda«. Đuro Arnold predstavljen je po spisima iz logike i psihologije te po svojoj metafizici u djelu *Zadnja bića* (1888). Od djela Alberta Bazale upućuje se na *Povijest filozofije*

(1906–1913) te na *Metaloški korijen filozofije* (1924). Slijedi Vladimir Dvorniković i njegov osebujan stil filozofiranja u djelu *Die beiden Grundtypen des Philosophierens* (1918). Među skolastičke filozofe uvršteni su A. Bauer (*Opća metafizika ili ontologija*, 1894) i J. Stadler kao pisac *Summa philosophiae* u šest knjiga, Sarajevo od 1904. do 1915. Spomenut je također *Uvod u filozofiju* (1905) Boška Petrovića. Također je naveden i Pavao Vuk-Pavlović. Na koncu se upućuje na značajnu filozofsku djelatnost intelektualaca marksističke orijentacije: Z. Richtmann, R. Podhorsky, O. Prica i M. Krleža.

Na slovenskoj filozofskoj pozornici uvršteni su Franc Karpe, Jozef Mislej i A. Veber. Za Bosnu, Makedoniju i Crnu Goru obrazlaže se da ne pokazuju zamjetljivu filozofsku djelatnost u tom razdoblju. U Hrvatskoj i Sloveniji zaključuje se da je prevladavajući utjecaj skolastičke filozofije i njemačke filozofije, dok je u Srbiji uz njemački utjecaj nazočan utjecaj i francuske i ruske tradicije. Glavne točke filozofskog istraživanja u tom razdoblju posvećene su filozofiji prirode, pitanju kontinuiteta i diskontinuiteta stvari, metafizičkim pitanjima, logici i spoznajnoj teoriji.

Najopsežnije je zacijelo treće poglavlje u kojemu se ocrtava 'suвременa jugoslavenska filozofija'. Dominantna je tada na filozofskoj pozornici marksistička orijentacija te se sve razdjeljuje na 'praxis-filozofiju' i ostale filozofske orijentacije. Kao prijeloman povijesni datum označuje se godina 1960. i rasprava u Bledu o filozofiji prakse te pokretanje časopisa *Praxis* 1964. godine. Gajo Petrović označen je kao *spiritus movens* časopisa *Praxis*, a među predstavnike ubrajaju se Mihailo Marković, Rudi Supek, Milan Kangrga, Branko Bošnjak, Danko Grlić, Veljko Korać, Predrag Vranicki, Mihajlo Đurić, Andrija Krešić, Svetozar Stojanović, Dušan Pirjevec, Ljubomir Tadić i Miladin Životić. Tom je krugu blizak Vanja Sutlić, a od ostalih filozofskih orijentacija navode se kao autori A. Šarčević, S. Bosto, V. Kalan, I. Urbančić, Z. Micić, A. Pažanin, C. Logar, M. Uzelac, M. Selešković, D. Rodin, Z. Konstantinović, D. Stojanović, S. Marić, M. Zurovac, M. Kovačević, E. Kocbek, F. Zenko.

U posljednjem kraćem poglavlju opisuje se aktualna situacija. Navode se sveučilišna mjesta na kojima se poučava filozofija, filozofski časopisi, tečajevi na IUC-u u Dubrovniku i nabrajaju mnoga imena.

U popisu referentne literature daje se zamijetiti kako među nekoliko desetaka naslova dominiraju radovi s oznakama jugoslavenske filozofije. Prikazi hrvatske filozofije nisu obrađeni ni približno cjelovito, nego se podatci uglavnom baziraju na enciklopedijskoj odrednici o filozofiji u 4. knjizi *Enciklopedije Jugoslavije* iz 1986. Navodi se također *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj* (1929) Stjepana Zimmermanna, a od novijih prikaz Branka Bošnjaka u trećoj knjizi *Povijesti filozofije* (NZMH 1993). Kronološki je u litera-

turi kao najmlađi naveden rad Mihaela Girardi Karšulin *Hrvatski renesansni aristotelizam*, objavljen u biblioteci Filozofska istraživanja 1994. godine.

Uz prikaz povijesti filozofije pridodani su izvadci iz ključnih filozofskih djela. Tako se na prvom mjestu donosi nekoliko odlomaka o svjetlosti iz Petrićeva djela *Nova de universis philosophia* te iz Boškovićeve *Teorije prirodne filozofije*. Potom slijede navodi Ristića i Petronijevića. Iz Bazalina djela uzeti su odlomci o metalogičkoj filozofiji u *Filozofskim studijama*, a od V. Dvornikovića »Femininum philosophiae« izvadak iz *La lutte des idées*. U naizmjeničnom prepletanju dva hrvatska i dva srpska autora slijede M. Selešković i M. Marković. Potom je uvršten izvadak iz Kangrgine knjige *Etika ili revolucija* te Sutlićeve *Biti i suvremenosti*. Slijedi M. Đurić te navod Gaje Petrovića iz knjige *Filozofija i marksizam*. Izbor završava navodima D. Rodina, M. Kozomore i S. Žižeka.

Dakle, prikaz je objavljen 1998, a pisan je prema navodima literature pouzdano nakon 1994. i unatoč svemu još uvijek posve jedinstveno i povezano obrađuje hrvatsku filozofiju u sklopu jugoslavenske. Postavlja se pitanje zašto nije primijenjen isti kriterij teritorijalne, nacionalne ili regionalne podjele kao što je to i za razvoj filozofije od srednjega vijeka do dvadesetoga stoljeća. Činjenica jest da u to vrijeme i dalje postoji naziv Jugoslavija za određenu geopolitičku cjelinu, ali u njezin okvir ne spada više hrvatski ili slovenski filozofski korpus.

15. Proturječja nacionalne filozofije

Zaključno bi se moglo rezimirati kako u recepciji još uvijek nije zamjetljiv bitan zaokret u pristupu hrvatskoj filozofiji ni nakon političkoga osamostaljenja Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. I dalje se u relevantnim svjetskim izdanjima nastavlja na stare sheme o jugoslavenskoj filozofiji, što očito svesrdno podupiru određeni autori, a urednici to toleriraju. Teško je ulaziti u pozadinu takvih pristupa. Međutim, ostavljajući po strani motive, ostaje zbrka i gomilaju se metodološke poteškoće u iskazivanju filozofskih naslijeđa zemalja Jugoistočne Europe.

Svakako je začuđujuće kako se nešto što je u hrvatskoj filozofskoj sredini metodološki bilo na neki način raščišćeno i prije raspada zajedničke političke tvorevine uspijeva održavati i dalje. Pri tom je suviše raspravljati o manjoj ili većoj objektivnosti prikaza. Ilustracija recepcije Branislava Petronijevića od početka do konca 20. stoljeća primjerom svjedoči neodrživost takva pristupa – njegovu se opusu u navedenim prikazima od 'Ueberwega' do francuske filozofske Enciklopedije, posvećuje višestruko više teksta nego cjelokupnoj hrvatskoj filozofiji, uključujući i svjetske klasike kao što su Petrić i Bošković.

Preostaje na koncu pitanje kako postupiti s onim autorima i orijentacijama koje su djelovale na jedinstvenom 'jugoslavenskom' prostoru i sebe razumijevale nadnacionalno u tom obzoru. Između ostalih, kao istaknut integracijski fenomen jugoslavenske filozofije pojavljuje se u određenom povijesnom razdoblju projekt *Praxisa*. Po mojemu mišljenju, taj se problem riješio sam po sebi urušavanjem cjeline koju je suoblikovao. A i primjeri pojedinih predstavnika sasvim su jasno to potvrdili. Koliko god je bio svojedobno posve usamljen i oštro napadnut s raznih strana Franjo Zenko na jugoslavenskom filozofskom kongresu u Herceg Novom kada je doveo u pitanje postojanje jugoslavenske filozofije i dokazivao njezin nacionalni kontekst, danas je ta teza bjelodano i povijesno potvrđena. I kao što su Mihajlo Marković i Svetozar Stojanović neprijeporno protagonisti srpske filozofske baštine, tako je na drugoj strani zagrebački filozofski krug *Praxisa* na čelu s Gajom Petrovićem sastavni dio hrvatske tradicije. O tome je uvjerljive teze iznio Mislav Kukoč u raspravi na simpoziju *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije*.

Kada je riječ o recepciji hrvatske filozofije, želio bih se naposljetku osvrnuti i na prijepornost teze Line Veljaka kojom dokazuje kako je jedino praxis-filozofija doživjela međunarodnu potvrdu kao orijentacija, za razliku od ranijih filozofa i struja u hrvatskoj baštini. Čini mi se da je riječ o nesumjerljivim veličinama. Metodološki je neopravdano uspoređivanje po važnosti u recepciji svjetske filozofije suvremenu hrvatsku filozofiju, primjerice *praxis*, sa starijom, renesansnom ili novovjekovnom hrvatskom filozofijom. Sve kada bi se to i učinilo, rezultat bi bio posve suprotan od onoga što dokazuje Veljak.

Za ilustraciju može se uzeti Routledgeov prikaz povijesti filozofije, gdje se veliki prostor posvećuje suvremenoj marksističkoj filozofiji. O klasicima Frankfurtske škole, njihovim djelima i tezama, o Habermasu, također o francuskim, mađarskim, poljskim i mnogim drugim predstavnicima marksističke filozofije, napisani su opsežni tekstovi. A o *Praxisu*, Zagrebačkoj školi, pojedinih predstavnicima nema ni jedne riječi. Tako je i u mnogim drugim izdanjima povijesti suvremene filozofije. Gore je pokazano, međutim, kako je ono što su pojedini predstavnici hrvatske filozofije u svojim misaonim dovezima stvarali neprispodobivo današnjim mjerilima. Pojedini od njih kao Hermann, Petrić, Dominis, Bošković itd. postali su klasici koji su obilježavali misao svoje epohe.

Na koncu slijedi osvrt na pitanje koje je na skupu o otvorenim pitanjima povijesti hrvatske filozofije otvorio Franjo Zenko, naime pitanje hoće li u posvemašnjem procesu globalizacije, koji je zahvatio sve kontinente, nestati prijepor o nacionalnokulturnoj i kulturnoj individuaciji. Držim kako ne

samo što neće nestati nego upravo time još više dobiva na značenju. Tako i u američkoj filozofiji, primjerice Stanley Cavella, a ne samo u rumunjskoj i drugim primjerima, postavljaju pitanje o osebnosti i kulturnoj različitosti američke filozofske tradicije da bi mogla biti prepoznata i identificirana u obzoru analitičke filozofije. Slična pitanja otvaraju se i pred recepcijom hrvatske filozofije.

Je li nacionalna filozofija u sebi nešto proturječno, kako navodi Crepon, o tome bi se dalo raspravljati. Međutim, ono što je zacijelo neosporna činjenica jest da se navikom i uvriježenošću sve više koristi takav pristup u enciklopedijskim izdanjima i povijesnim prikazima. U tom obzoru važno je danas sagledavati dosege recepcije hrvatske filozofije i filozofa.

U POVIJESNOFILOZOFIJSKOM OBZORU RECEPCIJE

Sažetak

Iz obzora povijesnofilozofijske recepcije otvara se pitanje o hrvatskoj filozofiji i hrvatskim filozofima. Riječ je prije svega o tome kako se u pojedinim prikazima povijesti filozofije u svijetu recipiraju hrvatski filozofi. Autor analizira kakve su promjene u pristupu. Razmatra pitanje je li na suvremenu recepciju utjecala politička promjena i osamostaljivanje Hrvatske. Promatrajući izdanja povijesti filozofije u svijetu, sve do najnovijih u posljednjih nekoliko godina, tematizira sljedeće naslove: *Grundriss der Geschichte der Philosophie* F. Ueberwega, od prvotnoga izdanja 1862–1866. do pojedinih svezaka novoga izdanja 2001, *Routledge History of Philosophy*, *Povijest filozofije* N. Abbagnana, *Povijest filozofije* Ruske Akademije znanosti, *Povijest filozofskih tradicija Istočne Europe* (1996) i francusku *Opću filozofsku enciklopediju* (1998). Autor iznosi na vidjelo kako je hrvatska filozofija predstavljena na povijesnoj pozornici i koje se tendencije očituju pri recepciji hrvatskih filozofa. U svjetlu europske recepcije poglavito se analiziraju Hermann Dalmatin, Frane Petrić i Ruđer Bošković, potom Mathias Flacius Illyricus, Juraj Dubrovčanin, Markantun de Dominis i drugi. Obrazložena je relevantnost i opsežnost prikaza tih filozofa, te koje su tendencije izražene u recepciji.

IN THE HISTORICAL-PHILOSOPHICAL CONTEXT
OF RECEPTION*Summary*

The issue of Croatian philosophy and Croatian philosophers is opened from the context of historical-philosophical reception. Above all, it is a question of the reception of Croatian philosophers in particular surveys of the history of philosophy abroad. The author analyses the changes in approach, considering whether the contemporary reception was influenced by the political change and the independence of Croatia. Examining the published histories of philosophy abroad, up to the most recent ones published in the last several years, the author writes about the following titles: *Grundriß der Geschichte der Philosophie* by F. Ueberweg, from the initial edition of 1862–1866 to the particular volumes of the new edition of 2001, *Routledge History of Philosophy*, N. Abbagnano's *History of Philosophy*, the *History of Philosophy* of the Russian Academy of Sciences, the *History of Philosophical Traditions of Eastern Europe* (1996) and the French *General Encyclopedia of Philosophy* (1998). The author brings to the open the presentation of Croatian philosophy on the stage of history and the tendencies evident in the reception of Croatian philosophy. In the light of European reception, the author analyses mainly Hermann Dalmatin, Frane Petrić, and Ruđer Bošković, then Mathias Flacius Illyricus, Juraj Dubrovčanin, Markantun de Dominis, and others. The author expounds the relevance and the comprehensiveness of the accounts of these philosophers and the tendencies reflected in the reception.